

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΣΩΚΟΥ

Αἰτωλικιώτικαι Ἀναμνήσεις

Φῶς

Ἀγάπη

Ἔργασια

Στερεά Ἑλλάς 1923

Ἀθῆναι 1958

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΤΟΙΣ ΥΠΕΡΜΑΧΟΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΙΣ ΤΑ ΝΙΚΗΤΗΡΙΑ.....	6
Α΄ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ.....	8
1. Ὀλίγα γενικά.....	8
2. Ἀνατολικόν.....	9
3. Τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν.....	10
4. Τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν.....	11
5. Λύσις τῆς πολιορκίας.....	12
6. Ἡ πηγὴ καὶ ὁ Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν.....	14
7. Πρὸς τὸν Ντολμᾶν.....	15
8. Ἡ ἐποποιία τοῦ Ντολμᾶ.....	16
9. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ντολμᾶ.....	17
Β΄ ΝΕΟΙ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ.....	19
1. Οἱ ἐρασιτέχνη.....	19
2. Ἀπὸ τῆς παρακμῆς εἰς τὴν ἀναγέννησιν.....	20
3. Ὁ Σύλλογος τῶν Ἐρασιτεχνῶν.....	21
4. Ἡ 25 Μαρτίου 1911.....	22
5. Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου Ἐρασιτεχνῶν.....	23
6. Ἡ 29 Μαΐου 1912.....	24
7. Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου.....	25
Γ΄ ΣΚΕΨΕΙΣ ΔΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ.....	27
1. Τί πρέπει νὰ γίνῃ.....	27
2. Ἐξυγίανσις.....	28
3. Ἐξωραϊσμός.....	29
4. Ἐμπόριον.....	31
5. Ἐπίλογος.....	32
Δ΄ ἌΛΛΑ ΑΡΘΡΑ.....	34
Ἡ ὀνομασία τοῦ Αἰτωλικῶ.....	34
Ἐπ’ εὐκαιρίᾳ τῶν προσεχῶν Δημοτικῶν ἐκλογῶν.....	35
Νεκρολογία.....	38
Ἐπιμνημόσυμος προσλαλιὰ.....	40

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Ἀξιωματικὸς ἐκτάκτου μορφώσεως. Φιλολόγος διακεκριμένος. Ὁ νεώτερος Ἑλληὴν Ἀντισυνταγματάρχης, τιμήσας τὸν βαθμὸν του διὰ τῆς δράσεως καὶ ἰκανότητός του. Μετέσχε τῶν πολέμων, ἀνεκαίνισε τὸ Μετοχικὸν Ταμεῖον καὶ διευθύνει μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἀπόλυτον ἐντιμότητα τὸν Ἑλεγχὸν Φρουρᾶς Ἀθηνῶν. Γλαφυρὸς τῆς «Στερεᾶς Ἑλλάδος» συνεργάτης, ἐδημοσίευσε σειρὰν Αἰτωλικιώτικων ἀναμνήσεων καὶ ἄλλα ἄρθρα ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Σ».

Ἔτσι ἔγραφον εἰς τὴν «Στερεὰν Ἑλλάδα» τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1995-ἐφημερίδα τὴν ὁποίαν ἐξέδωσα τῷ 1991 καὶ διήνυσε ζωὴν δεκαπέντε ἐτῶν-διὰ τὸν ἀλησμόνητον φίλον καὶ συνεργάτην, εἰς ἐκείνην τὴν ὥραίαν δημοσιογραφικὴν μας προσπάθειαν. Ὁ ἴδιος δὲ προλογίζων τὰ ἄρθρα του διὰ τὸ ἀγαπημένον Αἰτωλικὸν ἐξέθετεν ὡς κατωτέρω τὰς σκέψεις του εἰς τὸ φύλλον τῆς 10-6-1998.

«Σύντομος ἐξ Αἰτωλικοῦ ἀνταπόκρισις πρὸς τὴν ἀγαπητὴν «Στερεὰν Ἑλλάδα» μοῦ ἔφερε στὴ μνήμη χίλιες δυὸ ἀναμνήσεις τοῦ προσφάτου παρελθόντος, ἡ δημοσίευσίς τῶν ὁποίων πιστεύω ὅτι θὰ ξυπνήσῃ τὴν νεκρωθεῖσαν νεολαίαν καὶ τὸν λοιπὸν διανοούμενον κόσμον τοῦ ὥραίου ὅσον καὶ ἱστορικοῦ νησιοῦ, πού σὰν λησμονημένο μαργαριτάρι ἀκτινοβολεῖ στὸ βάθος τῆς ἡσυχῆς λιμνοθαλάσσης τοῦ Μεσολογίου.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ μακροχρόνιος πολεμικὴ περίοδος ἀφῆρεσεν ἀπὸ τὴν χώραν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού δίδουν ζωὴν καὶ κίνησιν, ὅπωςδῆποτε ὅμως μία προσπάθεια, καὶ μάλιστα σήμερον, πού ζωογόνος ὁ ἄνεμος τῆς ἀναγεννήσεως πνέει καθ' ὅλην τὴν ἑκτασίαν τῆς δοξασθείσης καὶ δοκιμασθείσης Ἑλλάδος, καθίσταται ἐπιβεβλημένη, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἡ διαδεχθεῖσα ἡμᾶς νεολαία θὰ μείνῃ ἀδικαιολόγητος καὶ ἔνοχος ἀπέναντι τῆς πατρίδος τῆς καὶ ἐκείνων πού ἀναγκασμένοι νὰ ζῶσι μακρὰν τῆς στρέφουν νοσταλγὰ τὰ βλέμματα τῆς φαντασίας των πρὸς τὴν γραφικὴν τῆς σιλουέτταν, πού τόσες γλυκεῖες ἀναμνήσεις περικλείει».

Εἶναι, καθὼς προκύπτει, ἓνα παλμῶδες μήνυμα καὶ μία δονουμένη προτροπή, ἰδίᾳ πρὸς τοὺς νέους. Πρὸς αὐτοὺς ἀπετείνεται ὁ γοητευτικὸς τεχνίτης τῆς γραφίδος, εἰς τὴν ἀκίδα τῆς ὁποίας ἐγνώριζε νὰ συμπυκνῶνῃ τὰ δίκαια καὶ τοὺς πόθους τοῦ Αἰτωλικοῦ, αὐτῆς τῆς χιλιοτραγουδισμένης Ἑλληνικῆς Βενετίας, πού ἐνῶ μὲ τὴν γραφικότητά της, τὴν ὁποίαν μὲ τόσῃ καλλιτεχνικὴν εὐαισθησίαν ἀποδίδει τὸ ἀστραφτερὸ κάτοπτρον τῆς ἀκύμαντης λιμνοθάλασσης, μὲ τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς θρύλους της, πού ἔχει ὑφάνει ἢ συγκίνησις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἶναι κέντρον τουριστικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἔχει ἀφεθῆ εἰς τὴν Μοῖραν της. Ἐγνώριζεν ὁ ἀλησμόνητος φίλος, τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ ὁποίου ἐθρηνήσαμεν, νὰ ζωγραφίζῃ μὲ τὸν λόγον, χωρὶς ἐπιτηδεύσεις, ἀλλὰ μὲ αὐθορμητισμὸν τοῦ πάθους του διὰ τὴν γενέτειραν. Ἐγνώριζε νὰ προβάλλῃ καταστάσεις, διὰ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ παρακινήσῃ εἰς ἀγῶνα. Δι' αὐτὸ καὶ εἶχε σωστὰ ἐκλέξει τὸν στόχον: Ὡμίλει πρὸς τοὺς νέους καὶ διὰ τοὺς νέους. Καὶ τοὺς συνεχίνει. Καὶ ἐτόνωνε τὴν φιλοδοξίαν των καὶ τοὺς ἤνοιγεν ὀρίζοντας, προσπαθῶν ἐπάνω εἰς αὐτούς, μὲ τὴν ἰδικὴν των ψυχὴν, τὸ σφρίγος καὶ τοὺς παλμούς των, νὰ χαράξῃ τὸ μέλλον τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Παρήλθον ἔκτοτε χρόνια. Πολλὰ χρόνια. Καὶ ὅμως τὰ προβλήματα τῆς ὠραίας πόλεως δὲν ἔχουν ἀλλάξει. Εἶναι τὰ ἴδια, ὅπως τὰ ἄφησεν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ νοσταλγία τοῦ Γεωργίου Σώκου. Ἐκτὸς τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν - ἔπρεπε νὰ μείνῃ ὁ παλιὸς ἱστορικὸς - ὅλα τὰ ἄλλα ματαιίως ἀναμένουν ἀκόμη τὴν λύσιν των. Ἔτσι ἡ φωνὴ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος τόσον ἠγωνίσθη διὰ νὰ τὰ προωθήσῃ, νὰ τὰ ὑπερασπίσῃ καὶ τὰ φέρῃ εἰς δικαίωσιν, ἔχει πάντα ἐπικαιρότητα.

Ἀκούεται καὶ σήμερον ὡσὰν διαμαρτυρία καὶ συγχρόνως θερμὴ συνηγορία, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν σύγχρονον ζωὴν τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ἀναβαίνει ὡσὰν παράπονον καὶ ἐγερτήριον σάλπισμα, ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους ποὺ πονοῦν τὸν τόπον των. Ἰδιαιτέρως δὲ πρὸς τοὺς νέους. Διότι αὐτοὶ ἀκριβῶς, ὅπως τοὺς εἶδεν ὁ ἔξοχος συνεργάτης τῆς «Στερεᾶς Ἑλλάδος» μου, ἀποτελοῦν τὴν ζύμην κάθε δημιουργίας, τὸ κύτταρον κάθε ἐλπίδος, τοὺς φορεῖς κάθε προσδοκίας.

Νέοι τοῦ Αἰτωλικοῦ. Συλλάβετε αὐτὴν τὴν φωνήν. Βγαίνει καθαρὰ, τιμία καὶ ἰσχυρὰ μέσα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ Γεωργίου Σώκου, ποὺ εἶχε τὴν στοργικὴν φροντίδα, ὡσὰν ἐκπλήρωσιν μεταθανατίου ὀφειλῆς, νὰ τὰ συγκεντρώσῃ, νὰ τὰ ἐπιμεληθῇ, νὰ τὰ κατατάξῃ εἰς κεφάλαια καὶ τὰ δώσῃ ἐν συνθέσει ὁ ἰσάξιός ἀδελφός του, ἀγαπητὸς φίλος μου κ. Ἀνδρέας Σῶκος, Διευθυντὴς τοῦ Ἰπουργείου Δημοσίων Ἔργων καὶ Συγκοινωνιῶν, ἐπίσης ἄνθρωπος μεγάλης πνευματικότητος καὶ μεγάλης ἀγάπης διὰ τὸ πανέμορφον Αἰτωλικόν. Εἶναι μία προσφορὰ ἀπὸ τὰς εὐγενεστέρας, διὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, μία καταβολή, ποὺ συγκινεῖ καὶ ἐνθαρρύνει.

ΧΡΗΣΤΟΣ Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Ἐπίτιμος Δήμαρχος, πρώην Βουλευτὴς - Ἰπουργὸς

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΣΩΚΟΣ
1892-1937

ΕΠΙ ΤΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΑΙ
ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ

ΤΟΙΣ ΥΠΕΡΜΑΧΟΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΙΣ ΤΑ ΝΙΚΗΤΗΡΙΑ

Κύριον ἄρθρον τῆς Ἐφημερίδος
«ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ» 17-11-1923

Ἐκεῖ, στὸ βάθος τῆς ἡσυχῆς λιμνοθάλασσας, ὑπὸ τοὺς ἱστορικοὺς θόλους ἀρχαίου Ναοῦ, ὅπου ἄλλοτε ὁ λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου, δούλειον περιβεβλημένος ράσον, ἐδάκρυεν ἐν τῇ λειτουργίᾳ, ὅταν περιάγων τὰ ἄχραντα μυστήρια ἐδέετο ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Γένους, ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἔφηβος γονυπετῆς ἔδιδε πρὸ τοῦ Εὐαγγελίου τὸν ὄρκον τοῦ ἀρματωλοῦ καὶ τὸ ἀθῶον πρόσωπον τοῦ βρέφους ἐβρέχετο ἀπὸ τὸ δάκρυ τῆς θρηνοῦσης συζύγου, ἐκεῖ ὅπου ὁ μικρὸς τοῦ Κρυφοῦ Σκολειοῦ μαθητῆς ἐσυλλάβιζε τὸ πρῶτον τὰς λέξεις «Θρησκεία - Πατρίς», ἐκεῖ, ὅπου τὸ παγωμένο λείψανον τῆς Βασιλικῆς ἐδέχετο τῆς Ἐκκλησίας τὰς ὑστάτας εὐχάς, ἐκεῖ, τέλος, ὅπου τῶν πολιορκουμένων τὰ ξηρὰ χεῖλη ἐλάμβανον τοῦ μελλοθανάτου τὴν τελευταίαν μετάληψιν ὑπὸ τοὺς ἀπαισίους τῶν ἐχθρικῶν ὀβίδων συριγμούς, γηθόσυνοι τὴν μεθαύριον Τετάρτην θ' ἀντηγήσουν οἱ εὐχαριστήριοι ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Μεγάλους τῶν Οὐρανῶν Ταξιαρχας.

Ἐκατὸν χρόνια συμπληροῦνται μεθαύριον, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ποὺ ἐχθρικὴ βόμβα, διατρήσασα τοῦ Ναοῦ τούτου τοὺς θόλους, ἔφερε τὴν ζωὴν στοὺς ψυχορραγοῦντας πολιορκουμένους τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Κατάπληκτος καὶ ἀνέτοιμος ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς ὑφίστατο περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 1823 τὴν εἰσβολὴν πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τοὺς Μουσταῆ πασᾶν καὶ Ὁμέρ-Βρουώνην. Αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοια καὶ ἔριδες μόνις κατὰ τὴν ὑστάτην ὥραν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν συγκέντρωσιν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ μεγάλου κινδύνου. Καὶ συνεκροτήθησαν καὶ ἠμύνθησαν κρατερῶς. Ἡ ἀριθμητικὴ ὁμως ὑπεροχὴ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὁ ἄκαιρος θάνατος τοῦ Μπότσαρη τοὺς κατέβαλον, τοὺς ἀπεθάρρυναν. Καὶ ὁ ἐχθρὸς, μετὰ πολύνεκρον μάχην ἐπὶ τῆς Καλιακούδας, κατήρχετο πλέον ἐλεύθερος διὰ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας πρὸς τὸ Μεσολόγγι.

Ἐρήμωσις καὶ καταστροφὴ διεδέχετο τὰ πλούσια χωρία καὶ τὰς εὐφόρους πεδιάδας, ἀπὸ τὰς ὁποίας διήρχοντο αἱ νικηφόροι τοῦ τυράννου στρατιαί. Ὀλίγον ἔτι καὶ ὀλόκληρος ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς θὰ ἐπανήρχετο εἰς τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας.

Ἄλλ' ἔμενον ἀκόμη ἐλεύθερα τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Αἰτωλικόν. Καὶ αἱ δύο ἐκεῖναι ἡρωϊκαὶ πόλεις, τὰ προπύργια τῆς Ρούμελης, δὲν ἐσκέπτοντο τόσον εὐκόλον ὑποταγῆν. Ἦτοίμαζον ἄμυναν καὶ ἄμυναν μέχρις ἐσχάτων. Καὶ οἱ πασάδες, ἠνωμένοι, ἔστησαν ἔκπληκτοι πρὸ τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἐπολιορκήθη. Κατέλαβεν ὁ ἐχθρὸς τὸ Κεφαλόβρυσον, τὴν μόνην πηγὴν, ἐξ ἧς ὑδρεύοντο οἱ πολιορκούμενοι, καὶ τὸ Αἰτωλικὸν δὲν ἐπτοήθη. Ἦρχισαν αἱ ὀδύνη τῆς δίψης, καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἐκαρτέρει. Χιλιάδες ἔπιπτον αἱ βόμβαι τῶν πολιορκητῶν ἐπὶ τῆς πόλεως, καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἠμύνετο. Θυελλῶδεις αἱ ἐπιθέσεις

διεδέχοντο ἀλλήλας, καὶ τὸ Αἰτωλικὸν τὰς ἀπέκρουεν. Ἀπέλπιδες αἱ γυναῖκες μὲ τὰ βρέφη εἰς τὰς ἀγκάλας ἐρρίπτοντο εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ δροσίσουν τὰ στεγνὰ χεῖλη των εἰς τὰ ἀλμυρά της νερά, καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἐπέμενε. Πτώματα θνησκόντων ἐκ δίψης ἐκάλυπτον τοὺς δρόμους, καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἐπάλαιεν.

Ὅταν δὲ καὶ τῶν γενναίων μαχητῶν τὰ στήθη ἤρχισαν καμπτόμενα ἀπὸ τῆς δίψης τὸν φρικτὴν ἀγωνίαν, ἀπεφασίσθη ὁ θάνατος. Καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τῶν Ταξιαρχῶν συνήχθησαν ὅλοι εἰς τὸν πάνσεπτον Ναὸν των. Καὶ ἤκουσαν δι' ὑστάτην φορὰν τὴν θεῖαν λειτουργίαν. Καὶ ἐγονυπέτησαν πρὸ τῆς εἰκόνας τῶν Ἀρχαγγέλων.

Καὶ οἱ ἀήττητοι τῶν Οὐρανῶν Ἀρχιστράτηγοι εἰσήκουσαν τῶν δεήσεών των. Καὶ τότε ἤρπασαν μίαν ἀπὸ τὰς ἐχθρικὰς βόμβας καὶ τὴν ἐξεσφενδόνισαν κατὰ τοῦ Ναοῦ των! Καὶ ἡ βόμβα ἐβυθίσθη εἰς τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ. Καὶ τὸ θαῦμα ἔγινεν. Ἄφθονο γλυκὸ νερὸ ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὴν ἀνοιγεῖσαν πηγὴν!

Κατάπληκτος ὁ Βρυώνης ἔβλεπε τὴν ἐπομένην τοὺς πολιορκουμένους ἀναλαμβάνοντας μὲ νέας δυνάμεις τὸν ἀγῶνα. Ὅταν δὲ ἐπληροφορήθη τὰ διατρέξαντα, φόβος καὶ τρόμος τὸν κατέλαβεν.

Καὶ μίαν νύκτα τοῦ Νοεμβρίου, ἐνῶ οἱ κεραυνοὶ ηὐλάκωνον τὸ στερέωμα, ἡ δὲ βροχὴ καὶ ἡ θύελλα συνεπλήρωναν τὴν τρομακτικὴν τῶν στοιχείων συναυλίαν, ὁ τύραννος διέκρινεν εἰς τὰ βάθη τοῦ σκότους καὶ μέσα εἰς τὰς λάμπεις τῶν ἀστραπῶν, λευκοὺς νεανίας μὲ πυρίνους ρομφαίας νὰ τὸν διώκουν. Καὶ ἔφυγε πανικόβλητος! Αἱ σκηναὶ του ἀνησπάργησαν ὑπὸ τῆς θυέλλης καὶ τὰ στρατεύματά του διεσπάρησαν καὶ συνετρίβησαν!

Τὸ Αἰτωλικὸν εἶχε σωθῆ καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ Ρούμελη καὶ ἡ Ἑλλάς ὀλόκληρος.

Εἰς τὸν ἐορτάζοντα Ναὸν, πρὸ τῆς αὐτῆς εἰκόνας τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν καὶ περὶ τὴν αὐτὴν θεῖαν Πηγὴν, τὴν ὁποίαν πρὸ δεκαοκτῶ ἐτῶν ἐπανεῦρε τοῦ ἀειμνήστου Λαμπάκη ἢ σκαπάνη, γονυκλινεῖς καὶ πάλιν οἱ Αἰτωλικιῶται θ' ἀποτίσωσι φόρον εὐλαβείας καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς μεγάλους τῆς πόλεως προστάτας. Καὶ μετ' αὐτῶν ὀλόκληρος ἡ Ρούμελη θὰ πανηγυρίσῃ τὴν ἑκατονταετηρίδα τοῦ Μεγάλου Θαύματος.

Ἡ δ' ἰκέτις προσευχὴ, ποὺ θ' ἀντηχήσῃ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἱεροὺς θόλους καὶ ἀπὸ ὅλων τὰ χεῖλη, ἃς εἶναι μία καὶ μόνη: Ἡ Ἱερὰ ἔνωσις τῶν ψυχῶν καὶ τῶν καρδιῶν καὶ τῶν διανοιῶν ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ὁμόνοια, ἣτις κρατύνει τοὺς λαοὺς καὶ μεγαλύνει τὰ ἔθνη καὶ ἣτις μόνη θὰ μᾶς ἐνισχύσῃ νὰ συνέλθωμεν ἐκ τῶν σκληρῶν δοκιμασιῶν καὶ ἡνωμένοι νὰ συνεχίσωμεν τὸ ἔργον τῶν προγόνων, ὧν αἱ σκιαὶ θὰ πλανῶνται περὶ τὰ ἱστορικὰ τείχη τοῦ πανσέπτου Ναοῦ.

Α΄ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

1. Ὀλίγα γενικά.

Τὸ Αἰτωλικὸν δὲν στερεῖται ἱστορίας καὶ δὴ ἱστορίας ἐνδόξου. Ὅτι θὰ παρελάσῃ διὰ τῶν σελίδων τούτων, θὰ καταδείξῃ πασιφανέστατα ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Αἰτωλικοῦ, ἂν δὲν ὑπερέχῃ, δὲν ὑπολείπεται ὅμως τῆς ἐνδόξου τοιαύτης τοῦ Μεσολογγίου. Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὁ σύνδεσμος τῶν δύο τούτων πόλεων ἐν τῷ κοινῷ ἀγῶνι ὑπῆρξε στενός. Ἡ μία συνέδραμε τὴν ἄλλην καὶ αἱ δύο ὁμοῦ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἀρχηγοὺς ἐπολέμησαν, ἐμαρτύρησαν, ἐθυσιάσθησαν, ἐδοξάσθησαν.

Ἡ Ἱστορία μνημονεύει τὸ Μεσολόγγι, διότι ὑπῆρξε τὸ κέντρον τῶν ἀγῶνων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, διότι ἐνήργησε τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἔξοδον, ἣτις δικαίως τὸ ἀπθηνάτισε, διότι τέλος ἐξέθρεψε τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἄνδρας, οἵτινες ἐθεώρησαν ἐξ ἴσου ἐπιβεβλημένην καὶ τὴν διαφήμισιν τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἐνδόξων περιπετειῶν του.

Τὸ Αἰτωλικὸν οὕτω συνεταύτισε τὴν ἱστορικὴν του τύχην μὲ τὸ Μεσολόγγι, τὸ δὲ ὄνομά του δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ φέρεται εἰς τὰ χεῖλη τῶν γενεῶν, ἐφ' ὅσον τὸ Μεσολόγγι ἐξεπροσώπει καὶ τὰς περὶ αὐτὸ πόλεις καὶ χωρία. Ἡ δικαιολογία ὅμως αὕτη ἦτο ἄδικος. Ὅπως ἡ Κλείσοβα καὶ τὸ Βασιλάδι εἶναι ἐξ ἴσου πασίγνωστα διὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἅτινα ἐξειλίχθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτά, ἔτσι καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἔπρεπε νὰ κοσμή τὰς σελίδας τῶν ἱστοριῶν καὶ τῶν μαθητικῶν βιβλίων διὰ τὰ κατορθώματα καὶ μεγάλα γεγονότα, ἅτινα εἰδικῶς ἀφοροῦν αὐτό, δεδομένου μάλιστα ὅτι ταῦτα περιβάλλονται καὶ μὲ ὑπερφυσικοὺς θρύλους, ὡς εἶναι τὸ θαῦμα τῶν Ταξιαρχῶν καὶ ἄλλα, ἅτινα θὰ ἐκθέσωμεν ἐν συντομίᾳ κατωτέρω.

Δυστυχῶς, ὅμως, οἱ νεώτεροι Αἰτωλικιῶται δὲν ἔδιδον καὶ μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ ζητήματα αὐτά. Οὐδεὶς, ἐξαιρέσει ἐνὸς Ἰωάννου Οἰκονομοπούλου, τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν σχετικὴν προσπάθειαν κατὰ τὸ παρελθόν, ἐφιλοτιμήθη ποτὲ νὰ διδάξῃ καὶ μεταδώσῃ τὴν Ἱστορίαν τῆς πατρίδος του. Καὶ ἔτσι ὄχι μόνον οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες ἀγνοοῦν εἰσέτι τὴν ἱστορίαν του, ἀλλ' οἱ Αἰτωλικιῶται καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ καὶ σπουδασταὶ του στεροῦνται ταύτης. Ἐρωτήσατε ὅποιονδήποτε Αἰτωλικιῶτην καὶ θὰ σᾶς πῇ πῶς πράγματι ξέρεи ἓνα πηγάδι κι ἓναν Ντολμᾶν, πέραν τούτου ὅμως οὐδὲν γνωρίζει.

Τὸ δύσκολον τοῦτο ἔργον τῆς διαφωτίσεως καὶ διαφημίσεως ἀνέλαβεν ὁ Σύλλογος τῶν Ἐρασιτεχνῶν εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην πανηγυρικὴν του ἐμφάνισιν¹. Πρὶν ὅμως περιγράψωμεν τὰς ἐνεργείας του ταύτας, αἵτινες ἀπετέλουν καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ προγράμματός του, θὰ παρακαλέσωμεν τὸν ἀναγνώστην νὰ μᾶς παρακολουθήσῃ εἰς μίαν σύντομον, σαφῆ καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν τερπνὴν ἀφήγησιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα ἀνάγονται εἰς τὴν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν δρᾶσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ.

1 Περὶ τοῦ «Συλλόγου Ἐρασιτεχνῶν Αἰτωλικοῦ» εἰς τὸ Β' μέρος.

Τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἀφηγήσεως, τὴν ὁποίαν πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ μάθουν ὅλοι οἱ Αἰτωλικιώται, ἀρχόμεθα εὐθὺς κατωτέρω.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 22-7- 1923)

2. Ἀνατολικόν.

Τὸ Αἰτωλικόν, Ἀνατολικόν, κείμενον ἐπὶ νησιδίου ἐντὸς τῆς λίμνης τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀπέχον αὐτοῦ περὶ τὰ ἕξ μίλια, ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἀρχαιότερον τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ ἐκ Τουδέλης Ἰουδαῖος Βενιαμὴν περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ ἔτος 1158 ἀναφέρει τὸ «Ἀνατολικόν», τὸ κατ' αὐτὸν Νατολικόν, χωρὶς νὰ ποιῆται οὐδεμίαν μνείαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀργότερον ὁ Βενετὸς ἱστοριογράφος Πέτρος Γαρζώνης ἀναφέρει δι' ἀμφοτέρας τὰς πόλεις, ὅτι μετὰ τινὰ μάχην ἐν ἔτει 1684 μεταξὺ Τούρκων καὶ Βενετῶν ἀπεσπάσθησαν τῶν πρώτων καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς δευτέρους. Μετ' αὐτὸν καὶ ἄλλοι ἱστορικοί, ἐνῶ οὐδόλως πραγματεύονται περὶ τοῦ Μεσολογγίου, ἀναφέρουσι τὸ Ἀνατολικόν. Ἐκ τούτων ὑποτίθεται ὅτι τὸ Ἀνατολικόν ὄχι μόνον ὑπῆρξε πόλις ἀρχαιότερα τοῦ Μεσολογγίου ἀλλὰ καὶ σημαντικώτερα αὐτοῦ. Τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπόθεσιν ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἢ ἐπαρχία, ἐν ἧ περιελαμβάνετο τὸ Μεσολόγγι, τὸ Ἀνατολικόν καὶ τὸ Νεοχώριον, ἐκαλεῖτο Μουκατᾶς Ἀνατολικοῦ.

Ὅπωςδὴποτε, ἀμφοτέραι αἱ πόλεις, τοῦ τε Μεσολογγίου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἐκτίσθησαν καὶ κατωκίθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἀλιέων, οἵτινες ἐπωφελοῦμενοι τῶν ἐξαιρετικῆς ποσότητος καὶ γεύσεως ἰχθύων τῆς λιμνοθαλάσσης συνεκεντρώθησαν περὶ αὐτὴν καὶ ἐνήργουν ἐμπόριον διὰ πλοιαρίων μετὰ τῶν πέριξ πόλεων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἡ νησίς τοῦ Ἀνατολικοῦ, περιοριζομένη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν περὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας χώρον, ἀνεπτύχθη κατόπιν εἰς τὰς σημερινὰς αὐτῆς διαστάσεις ὑπὸ τῶν ἀλιέων κατοίκων τῆς δι' ἐπιχωματώσεως.

Ἡ ὀνομασία του εἰς Ἀνατολικόν εἶναι ἄγνωστον ὑπὸ τίνος καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἐγένετο. Ἴσως ἐκλήθη οὕτως ὡς κείμενον ἀνατολικῶς τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ, τοῦ διαχωρίζοντος τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἐν τούτοις τόσον ὁ ἐκ Τουδέλης Βενιαμὴν ὅσον καὶ ὁ Πέτρος Γαρζώνης καλοῦν τοῦτο Νατωλικόν. Οἱ Αἰτωλικιώται καὶ σήμερον καλοῦν τοῦτο Ἀντελικό. Ἡ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν μετονομασία του εἰς Αἰτωλικόν οὐδεμίαν ἐπίσης δικαιολογίαν παρέχει. Ὁ νέος ἀνάδοχος του ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος, μὴ σεβόμενος τὴν ἱστορικὴν τοῦλάχιστον ἀκρίβειαν, τὸ μετεβάπτισεν οὕτω. Οἱ δὲ σύγχρονοὶ του παραδέχθησαν τὴν νέαν ταύτην ὀνομασίαν, ἧτις ἔκτοτε παραμένει.

Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τὸ Ἀνατολικόν εἶχε περὶ τὰς 9000 ψυχάς, ἦτο δὲ ἡ δευτερεύουσα μετὰ τὸ Μεσολόγγιον πόλις τῆς Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος. Ὅτε κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1822 ἐπολιορκήθη τὸ Μεσολόγγι ὑπὸ τῶν Στρατευμάτων τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ Βρυώνη καὶ τοῦ στόλου τοῦ Ἰσούφη, τὸ Ἀνατολικόν εὗρίσκετο παρὰ τὸ πλευρόν του. Μεσολογγῖται καὶ Αἰτωλικιώται, ἠνωμένοι ὑπὸ τὸν Ζαΐμην καὶ ὑπερασπιζόμενοι τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὀχυρώματος κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἔφοδον τῆς

νυκτὸς τῶν Χριστουγέννων, κατετρόπωσαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐκυρίευσαν περὶ τὰς 12 σημαίας αὐτῶν. Ἀλλὰ ἡ κυρία καὶ ἰδιαιτέρα δρᾶσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1823, ὅποτε ἐγένετο καὶ ἡ πολιορκία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Βρυῶνῃ καὶ τοῦ πασαῖ τῆς Σκόδρας.

(«Στερεὰ Ἑλλάς» 29-07-1923)

3. Τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν.

Ἡ ἀπόφασις τῶν Τούρκων μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Παλιοσάλτσενας ἦτο νὰ πολιορκήσουν τὸ Ἀνατολικόν. Καὶ τοῦτο διότι ἐν αὐτῷ ὑπῆρχε τότε πολυάριθμος φρουρά, ἐνισχυθεῖσα καὶ ὑπὸ τῶν ὑποχωρησάντων ἐκ Καλιακούδας τμημάτων, ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ λόγῳ τῆς θέσεώς του ἐθεωρεῖτο δυσπόρθητον.

Οἱ Ἕλληνες μαθόντες ἐγκαίρως τὰς προθέσεις ταύτας τοῦ ἐχθροῦ ἔσπευσαν νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ ὑποβοηθήσωσι διὰ παντὸς μέσου τὴν ἄμυναν αὐτῆς. Ἐπιστάσις τοῦ μηχανικοῦ Κοκκίνη καὶ τινος Ἑγγλοῦ πυροβολητοῦ Μαρτίνου, ἀνηγέρθησαν κανονοστάσια καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπ' αὐτῶν ἕξ κανόνια μετακομισθέντα ἐκ Μεσολογίου.

Ταυτοχρόνως καὶ οἱ Τούρκοι ἀνήγειραν ἐπὶ τῆς ἔναντι παραλίας τρία πυροβολοστάσια, τοποθετήσαντες ἐπὶ μὲν τοῦ ἐνὸς δύο βομβοβόλα, ἐπὶ δὲ τῶν δύο ἄλλων τέσσαρα κανόνια. Ἴνα δὲ διακόψωσι τὴν μετὰ τοῦ Κεφαλοβρύσου συγκοινωνίαν, ἀνήγειραν ἐπὶ καταλλήλου θέσεως καὶ τέταρτον κανονοστάσιον μετὰ δύο πυροβόλων.

Ἡ πηγὴ τοῦ Κεφαλοβρύσου τότε, ὡς καὶ σήμερον, ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν ὕδρευσιν τῆς πόλεως, ἣτις οὐδὲ σταγόνα ποσίμου ὕδατος περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ. Εὐνόητος ὄθεν ὁ σκοπὸς τοῦ ἐχθροῦ, ὅπως παρεμποδίσει τὴν ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ὕδρευσιν τῶν πολιορκουμένων. Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες δι' εὐστόχου πυρὸς κατάρθωσαν ἐντὸς τριημέρου νὰ καταστρέψωσι τὸ κανονοστάσιον τοῦτο καὶ οὕτω ἡ ὕδρευσις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινὰ χρόνον κανονικῇ. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ τρόφιμα, ταῦτα μετεφέροντο κανονικῶς διὰ θαλάσσης ἐκ Μεσολογίου, σχετικὴ δὲ ἀπόπειρα τῶν Τούρκων, ὅπως παρεμποδίσωσι καὶ τὴν συγκοινωνίαν ταύτην διὰ τῆς μεταφορᾶς πλοίων ἐκ τοῦ ἐν Πάτραις στόλου, ἐναυάγησε λόγῳ τοῦ ἀβαθοῦς τῶν ὑδάτων τῆς λιμνοθαλάσσης.

Οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας ὑπελογίζοντο εἰς 2000 γυναικόπαιδα καὶ γέροντας, εἰς 150 στρατιώτας ὑπὸ τὸν Κίτσον Κώσταν καὶ Ἀποστόλην Κουσουρῆν καὶ 350 λοιποὺς ἐνόπλους ἐκ τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν καταφυγόντων κατὰ τὰς τελευταίας ὑποχωρήσεις. Μεταξὺ τῶν ὀπλαρχηγῶν διεκρίνοντο οἱ Καραπάνος, Φαράντος, Βλυσμᾶς, Γουλέμης, Οἰκονομόπουλος, Παλκοσουργιάς, Καρβέλης, Καρατζογιάννης, Λεονάρδος, Σπύρος Τσάλας καὶ ἄλλοι. Μεταξὺ δὲ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως οἱ Σπύρος Κουρκουμέλης, Τάσος Μαγγίνας, Νίκος Τσερέπης, Μεγαπάνος κλπ. Ἰδιαιτέρως δὲ ἀναφέρομεν καὶ τὸν ἐφημέριον τῶν Ταξιαρχῶν Παπαοικονόμου, περὶ οὗ θ' ἀσχοληθῶμεν εἰς ἐπόμενα κεφάλαια.

Ὁ βομβαρδισμὸς τῆς πόλεως ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἤρξατο τὴν 5ην Ὀκτωβρίου. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντων δι' εὐστόχου πυρός, ἐπειδὴ ὅμως τὰ πυροβόλα των ἦσαν μικροῦ μεγέθους, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρωσι μεγάλην φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρόν. Μετ' ὀλίγας ὅμως ἡμέρας ἐνισχυθέντες καὶ δι' ἑτέρου πυροβόλου τῶν 40 λιτρῶν, ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ ἐν Πίσῃ Ἀρχιερέως Ἰγνατίου, ἠνάγκασαν τοὺς πολιορκητὰς διὰ σφοδροῦ βομβαρδισμοῦ νὰ ἀποσυρθῶσιν ἐκ τῆς παραλίας.

Βλέποντες οἱ Τοῦρκοι τὸ ἀδύνατον τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ἐπρότειναν εἰς τοὺς πολιορκουμένους συμβιβασμόν. Οὗτοι ὅμως ἀσυζητητὶ ἀπέρριψαν τὰς προτάσεις ταύτας παραγγείλαντες εἰς τὸν Βρυώνην, ὅτι ἐφ' ὅσον καὶ μία ψυχὴ ζῶσα θὰ ἀπέμενεν εἰς τὸ Ἀνατολικόν, τοῦτο δὲν θὰ παρεδίδετο.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 12-08-1923)

4. Τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν.

Ἡ ἄρνησις τῶν πολιορκουμένων, ὅπως δεχθῶσι τὰς περὶ συμβιβασμοῦ προτάσεις τοῦ ἐχθροῦ, προκάλεσε τὸν στενωτέρου ἀποκλεισμόν τῆς πόλεως.

Διαθέτων ὁ ἐχθρὸς μεγαλειτέρας δυνάμεις, ἀφθονίαν πυρομαχικῶν καὶ ἐφοδίων ὡς καὶ ἐλευθερίαν κινήσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πολιορκουμένους, δὲν ἤργησε νὰ φέρῃ τούτους εἰς μίαν δυσχερῆ θέσιν. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὑπεροχὴ του δὲν εἶχεν ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῶν, παρὰ τὴν βροχὴν τῶν βομβῶν, αἵτινες ἐρρίπτοντο κατὰ τῆς πόλεως, εἶχεν ὅμως ἔμμεσον τοιαύτην, διὰ τῆς διακοπῆς τοῦ ἐπισιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς ὑδρεύσεως.

Καὶ ὄντως, ἀφ' ὅτου ἐπετεύχθη ἡ διακοπὴ τῆς μετὰ τοῦ Κεφαλοβρύσου συγκοινωνίας, ἡ πολιορκία προσελάμβανε τραγικὸν χαρακτῆρα διὰ τοὺς ἐν τῇ πόλει. Τὸ σατανικὸν σχέδιον τῶν Τούρκων ἤνοιγε τὴν αὐλαίαν τοῦ δράματος, οὔτινος τὸ φοβερόν τέλος πᾶς τις θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ. Τὴν πρώτην κατάπληξιν διεδέχθη μετ' ὀλίγον ἡ φρικτὴ ἀπελπισία.

Τὸ ἀπαίσιον τῆς δίψης φάσμα ἤρχισε νὰ ἐπιφαίνεται κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν γυναικοπαίδων.

Μορφαί, πρῶν ροδαλαὶ καὶ σφριγῶσαι, ὠχραὶ καὶ στυγναὶ ἤδη ἐκ τῆς ὀδύνης περιεφέροντο εἰς τοὺς δρόμους μὲ ἀνοιχτὸν στόμα, λυσίκομοι, κλαίουσαι, ἰκετεύουσαι τὴν ἐπέμβασιν τοῦ οὐρανοῦ. Τὰ λιμνάζοντα νερὰ καὶ αἱ βρωμεραὶ αὐλακες ἐγίνοντο ἀντικείμενα λυσσωδῶν ἐπιδρομῶν, ἡ δὲ θάλασσα ἐν τῇ ἀπατηλῇ τῆς προκλητικότητι ἐπηύξανε τὸ μαρτύριον ἐκείνων. οἵτινες ἐζήτουν νὰ ὑγράνουν τὴν γλῶσσάν των εἰς τὰ ἀλμυρὰ τῆς ὕδατα.

Ἄλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν πολεμιστῶν ἡ ἀντοχὴ ἤρχισε νὰ κλονίζεται. Ἡ θέα τῶν προσφιλῶν των ἐν καταστάσει ἡμιπαραφροσύνης κατεξέσχιζε τὰς καρδίας των περισσότερον τῶν ἰδίων αὐτῶν βασάνων, ἅς ἠδύνατο ἐν θαυμαστῇ ἀντοχῇ νὰ ὑπομένωσιν. Τὰ πρῶτα κρούσματα θανάτων ἐκ δίψης, ἐν μέσῳ ὀδυνηρῶν σπασμῶν, συνεπλήρωσαν μετ' ὀλίγον τὴν φρικαλέαν εἰκόνα τοῦ σπαραγμοῦ καὶ τῆς ἀθλιότητος.

Καὶ ἐν τούτοις οἱ πολιορκούμενοι δὲν παρεδίδοντο... Τοιαύτην σκέψιν οὐδεὶς ποτὲ ἔκαμεν! Ἀντιθέτως, μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν προκρίτων ἤρχισε νὰ συζητῆται τὸ ἐνδεχόμενον βιαίου θανάτου, ὅστις ἐθεωρεῖτο προτιμότερος τοῦ μαρτυρικοῦ ἐκ τῆς δίψης τέλους καὶ τῶν ἀτίμων συνεπειῶν μιᾶς παραδόσεως. Καὶ αἱ σκέψεις αὗται μετεβλήθησαν εἰς ἀπόφασιν. Μετὰ δύο - τρεῖς ἡμέρας θὰ ἐπανηγυρίζετο ἡ μνήμη τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Ὁ φερώνυμος ναὸς, κείμενος εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, θὰ ἐδέχετο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοὺς πιστοὺς εἰς τελευταίαν λειτουργίαν καὶ εἰς μετάληψιν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Ἐπειτα... βαρέλιον πλήρες πυρίτιδος θὰ συνεπλήρωνε τὸ ἔργον τοῦ πολιορκητοῦ!

Ἵσχυρὸς καὶ ἐπιβλητικὸς ἐν τῇ περιβολῇ του, ὁ παπα - Οἰκονόμου, μὲ τὸ θάρρος τῆς μοιραίας ἀποφάσεως, ἐτέλει τὴν τελευταίαν λειτουργίαν τὴν πρωΐαν τῆς 8ης Νοεμβρίου 1823 ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν. Οἱ μελλοθάνατοι γονυκλινεῖς παρηκολούθουν τὴν προσευχήν. Εἰς τὰ κανονοστάσια ἐλάχιστοι παρέμενον τὴν Νοεμβριανὴν ἐκείνην πρωΐαν, ἀπαντῶντες ἀραιῶς εἰς τοὺς σφοδροὺς τοῦ ἐχθροῦ κανονιοβολισμοῦς. Ὅλοι οἱ ἄλλοι μετὰ τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν γερόντων εἶχον καταλάβει τὸν ναὸν καὶ τὴν πρὸ αὐτοῦ μικρὰν πλατεῖαν.

Θὰ ἦτο ἡ ὥρα δεκάτη περίπου πρωΐνῃ, ὅταν ὁ παπα - Οἰκονόμου, τρέμων ἀπὸ τὴν συγκίνησιν καὶ τὴν ἐξάντλησιν, ἐξήρχετο εἰς τὴν Ὡραίαν Πύλῃν προσκομίζων τὰ Ἄχραντα Μυστήρια καὶ καλῶν τοὺς πιστοὺς εἰς μετάληψιν. «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε...». Τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ἐκείνην ὄξυς συριγμὸς κατετρόμαξε τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Ταυτοχρόνως ὁ ναὸς ἐσείσθη ἐκ θεμελίων καὶ βόμβα συνοδευομένη ἀπὸ ἀπαίσιον κρότον διατρύπῃ τὴν στέγην καὶ εἰσδύει εἰς τὸ ἔδαφος, κατὰ τὸ μέσον ἀκριβῶς αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐκραγῇ, χωρὶς οὐδένα νὰ θίξη.

Τότε συνέβη κάτι τὸ ἐκπληκτικόν, κάτι τὸ παράδοξον... Ἐκ τῆς ὀπῆς, ἦν ἠνοιξεν ἡ καταπεσοῦσα βόμβα, ἤρχισε ν' ἀναβλύζη ἄφθονον ὕδωρ, ἐνῶ τὰ πλήθη κατάπληκτα καὶ ἀλλόφρονα ἐκ τῆς χαρᾶς ὥρμησαν πρὸς τὰ ἐκεῖ κραυγάζοντα : «Νερό... γλυκὸ νερό!».

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 19-08-1923)

5. Λύσις τῆς πολιορκίας.

Ὡς προείπομεν, τὸ Αἰτωλικὸν περιβρέχεται ὀλόκληρον ὑπὸ τῆς θαλάσσης, τὸ δὲ ἔδαφος αὐτοῦ ἐπεξετάθη ὑπὸ τῶν πρώτων ἀλιέων κατοίκων δι' ἐπιχωματώσεων. Συνεπῶς, ἡ παρουσία ποσίου ὕδατος ὑπὸ τοιοῦτον ἔδαφος καὶ ὑπὸ συνθήκας ὡς περιεγράψαμεν ταύτας πιστῶς εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἐμφανίζεται ὡς παράδοξος, ὡς ἐντελῶς ὑπερφυσική.

Παρὰ τοὺς αἰωνίους δυσπίστους, οἵτινες ὡς μόνον ἐπιστημονικὸν ἐπιχείρημα θὰ ἔφερον τὴν σύμπτωσιν, οἱ σοβαροὶ ἱστορικοὶ ἀπέδωσαν τὸ γεγονός τοῦτο εἰς θαῦμα τῶν Ταξιαρχῶν. Τοιαύτη ἐρμηνεία ἐδόθη ἀμέσως καὶ ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων, οἵτινες ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἦσαν εἰς θέσιν κατὰ τὰς τραγικὰς ἐκείνας στιγμὰς νὰ κρίνωσι περὶ

τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος καὶ τῶν δραματικῶν συνθηκῶν, ὅφ' ἂς τοῦτο ἐνεφανίσθη. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ αἱ σκηναί, αἵτινες ἐπηρεολούθησαν μετὰ τὴν πρώτην κατάπληξιν καὶ ἀφοῦ ὄλον ἐκεῖνο τὸ πλῆθος ἐδρόσισε τὰ φλογισμένα ἐκ τῆς δίψης χεῖλη του μὲ τὸ ἄφθονον νερὸ τῆς πηγῆς, ὑπῆρξαν ἐξόχως συγκινητικαί.

Μεγαλοπρεπῆς λιτανεία, ἔχουσα εἰς τὸ μέσον τὴν θαυματουργὸν εἰκόνα τῶν Ἀρχαγγέλων καὶ τὴν ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐτέραν τοιαύτην τῆς Θεοτόκου, περιῆλθε μετ' ὀλίγον ἅπασαν τὴν πόλιν, μεθ' ἧς κατηθύνθη εἰς τὰ πυροβολεῖα, πρὸ τῶν ὁποίων ὁ Παπα - Οἰκονόμου ἀνέπεμψε καταφυκτικὴν δέησιν ὑπὲρ εὐοδώσεως τοῦ ἀγῶνος, ραντίσας συγχρόνως τοὺς ἄνδρας καὶ τὰ πυροβόλα διὰ τοῦ ἀγιάσματος τῆς θείας πηγῆς.

Κατάπληκτος ὁ Μουσταῆ - Πασᾶς ἔβλεπε τὴν ἐπομένην τοὺς πολιορκουμένους ἀναλαμβάνοντας σφοδρὸν ἐναντίον του βομβαρδισμόν. Ὅτε δὲ ἐπληροφορήθη τὰ συμβάντα, φόβος καὶ τρόμος τὸν κατέλαβεν, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δ' ἐκείνης ἡ σκέψις περὶ λύσεως τῆς πολιορκίας ἤρρισε σοβαρῶς νὰ τὸν ἀπασχολῇ.

Ταυτοχρόνως οἱ ἐν Μεσολογγίῳ ἀπεφάσιζον νὰ δυσχεράνωσι τὴν θέσιν τοῦ πολιορκητοῦ διὰ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ ἐπισιτισμοῦ του, ὃν ἐνήργει διὰ Μποχωρίου ἐκ Πατρῶν. Πρὸς τοῦτο 300 στρατιῶται καὶ 50 ἐντόπιοι ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν ἐξεληθόντες τοῦ Μεσολογγίου τὴν νύκτα τῆς 17 Νοεμβρίου κατέλαβον τὸ Σκαλί, διὰ νὰ ἀρπάσουν τὰς τροφάς, αἵτινες θὰ μετεκομίζοντο τὴν ἐπομένην. Εἰδοποιηθέντες ὅμως ὅτι πλῆθος ἰππέων καὶ πεζῶν ἤρχετο ἐκ τοῦ ἔξωθι τοῦ Ἀνατολικοῦ στρατοπέδου, ἔστησαν καὶ ἐπιπεσόντες κατ' αὐτῶν αἰφνιδίως τοὺς ἀπεδεκάτισαν κυριολεκτικῶς.

Βλέπων ὁ ἐχθρὸς ὅτι τὰ πάντα ἐστρέφοντο ἐναντίον του καὶ φοβούμενος μεγαλειτέρας καταστροφάς, λόγῳ καὶ τοῦ ἐπεληθόντος χειμῶνος, ἀπεφάσισε τέλος νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ καύσας τὰς σκηνάς του καὶ ἀποστείλας τὰ κανόνια καὶ τὰ βομβοβόλα εἰς τὰ πλοῖα ἔφυγεν ἐν βίᾳ, πανστρατιᾷ, τὴν νύκτα τῆς 30 Νοεμβρίου, νύκτα βροχερὰν καὶ ἀνεμώδη, κατὰ τὸν ἱστορικόν, ὡς ἐὰν ἐφοβεῖτο τὴν καταδίωξιν τῶν Ἀρχαγγέλων. Τὸ δὲ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες μὲ τόσους κόπους καὶ δαπάνας ἐστρατολογήθησαν διὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, διελύθη οἰκτρῶς, καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς Βονίτσης, οἱ δὲ διὰ τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, χωρὶς νὰ ὑποστῶσιν ἐνόχλησιν τινα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην 2000, ἠχμαλωτίσθησαν δὲ 150. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀπωλέσθησαν 200, ἐξ ὧν 23 κατὰ τὴν πολιορκίαν, ἠχμαλωτίσθησαν δὲ 9. Τὸ δὲ Ἀνατολικὸν ἐλάχιστα ἐβλάβη, ἂν καὶ ἐρρίφθησαν κατ' αὐτοῦ ὑπὲρ τὰς 2000 βόμβας.

Οὕτω ἡ περίφημος αὕτη ἐκστρατεία, ἣτις ἠπέιλησε τὴν ἐλευθερίαν ὀλοκλήρου τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τοσαύτας ἀπωλείας ἐπέφερεν εἰς τοὺς Ἑλληνας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος ἀρχιστρατήγου Μάρκου Μπότσαρη, συνετρίβη οἰκτρῶς καὶ ἀδόξως πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ, χάρις εἰς τὸν ἡρωϊσμόν καὶ αὐτοθυσίαν τῆς δρακὸς ἐκείνης τῶν πολιορκουμένων καὶ τὴν θείαν τῶν Οὐρανίων Στραταρχῶν συνδρομήν.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 26-08-1923)

6. Ἡ πηγὴ καὶ ὁ Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου τὸ Αἰτωλικὸν ἀπεκλείσθη ἐκ νέου, καταληφθεῖσης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς πηγῆς τοῦ Κεφαλοβρούσου. Τότε οἱ πολιορκούμενοι κατέφυγον καὶ πάλιν εἰς τὴν πηγὴν τῶν Ταξιαρχῶν². Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνέβη καὶ ἕτερον ἀξιοσημείωτον γεγονός. Τὴν 18 Ἀπριλίου 1825, στρατιώτης κολουμβῶν εἰς τὴν θάλασσαν ἔπιε κατὰ τύχην ὀλίγον νερὸ καὶ παραδόξως τὸ εὔρε γλυκὺ. Ἔτρεξαν τότε τὰ πλήθη εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐγέμισαν τὰ δοχεῖα των. Τὸ περίεργον τοῦτο φαινόμενον διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἐπίστευσαν καὶ αὐθις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, τοῦ μεταποιήσαντος ἐπὶ Μωϋσέως τὸ πικρὸν ὕδωρ εἰς γλυκὺ.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 02-09-1923)

2 Ὀλίγον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ πηγὴ τῶν Ταξιαρχῶν ἀπεφράχθη, διότι τὸ ἀναβλύζον ἐξ αὐτῆς ὕδωρ κατέκλυζε τὸν ναόν, ἰδίᾳ κατὰ τὸν χειμῶνα, καὶ παρημποδίζεν οὕτω τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ.

Μετά τινα δ' ἔτη, ἀνανεωθέντος καὶ ὑψωθέντος τοῦ δαπέδου, οὔτε ἔχνος πλέον αὐτῆς διεκρίνετο.

Πρὸ 25 περίπου ἐτῶν κατῆλθον μέχρις Αἰτωλικοῦ, καὶ ἀποκλειστικῶς πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς πηγῆς, οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου μετὰ τῶν καθηγητῶν αὐτῶν, κατὰ τὴν συλλογὴν δὲ διαφόρων πληροφοριῶν ἀπὸ τούτων ἀρχαιοτέρους ἐκ τῶν ἐντοπίων, ἐσημείωσαν τὴν ὑποθετικὴν θέσιν τῆς πηγῆς διὰ μελανοῦ κύκλου, χωρὶς νὰ προβῶσι καὶ εἰς ἀνασκαφὰς πρὸς ἀνεύρεσίν της.

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1905 κατῆλθεν ἐπίσης εἰς Αἰτωλικὸν καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁ ἐπιφανὴς βυζαντινολόγος καὶ ἰδιαιτέρος γραμματεὺς τῆς Βασιλείσης Ὁλγας Γεώργ. Λαμπάκης, ὅστις κατ' ἐντολὴν καὶ δαπάναις τῆς Βασιλείσης ἐνήργησεν ἀνασκαφὴν, ὄντως δὲ μετὰ ἡμερησίαν ἐργασίαν ἀνεῦρε τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς καὶ πάλιν ἤρξατο ἀναβλύζον τὸ ἁγίασμα.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπανηγυρίσθη τότε εἰς Αἰτωλικὸν διὰ πανδήμου δοξολογίας. Αἱ ἐφημερίδες τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Πρωτευούσης ἀφιέρωσαν μακρὰς ἱστορικὰς περιγραφὰς καὶ ἐχαρακτήρισαν ὡς ἐξαιρετικὸν γεγονός τὴν ἀνεύρεσιν τῆς πηγῆς. Ὁ Λαμπάκης ἀπέστειλεν ἀμέσως μακρὸν συγκινητικὸν τηλεγράφημα εἰς τὴν Βασιλίσσαν, ἀναχωρῶν δὲ παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ φιάλας πλήρεις ἐκ τοῦ ἁγιάσματος.

Ταυτοχρόνως, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐπ' τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ Σπύρου Κτιστοπούλου, ἐξεδηλώθη πρόθεσις συλλογῆς ἐράνων διὰ τὴν ἀνέγερσιν μεγαλοπρεποῦς νέου ναοῦ εἰς τοὺς Ταξιαρχαί, εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης τῆς πόλεως πρὸς τοὺς μεγάλους προστάτας καὶ λυτρωτάς.

Ὅ,τι δὲν ἐγένετο τότε, νομίζομεν ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ σήμερον. Ἀποτελεῖ ἀνευλάβειαν ἡ ἀπειλουμένη κατάρρευσις τοῦ θαυματουργοῦ ναοῦ, ἡμερειπωθέντος ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως.

Τὴν 8ην Νοεμβρίου τρέχ. ἔτους συμπίπτει ἡ ἑκατοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τοῦ μεγάλου θαύματος τῶν Ταξιαρχῶν.

Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καιρὸς, προτείνω εἰς τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον, τοὺς ἐπιτρόπους καὶ ἅπαντα τὸν λαὸν τοῦ Αἰτωλικοῦ, ὅπως διοργανώσῃ διὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μεγαλοπρεπῆ ἑορτὴν μετὰ χαρακτῆρα ἐθνικοθηρησκευτικόν. Νὰ προσκληθῶσιν ἐπισήμως οἱ Βασιλεῖς, ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὅπως λαμπρύνωσι τὴν ἑορτὴν. Νὰ ἐνεργηθῶσι συντόμως σοβαροὶ ἔρανοι καθ' ἅπασαν τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ λοιπὴν Ἑλλάδα διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου ναοῦ.

Νὰ ζητηθῇ ἡ ἐπιβολὴ εἰδικοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἰχθυοτροφείων Αἰτωλικοῦ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐράνων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημερινὴν περιουσίαν τοῦ ναοῦ, αὕτη νὰ διατεθῇ διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐργασίας, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ κατάθεσις τοῦ θεμελίου λίθου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς.

7. Πρὸς τὸν Ντολμᾶν.

Ἀπὸ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας καὶ μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1825, τὸ Ἀνατολικὸν παρέμενεν ἐλεύθερον ἀπὸ τὰς ἐχθρικὰς πιέσεις. Ἀξιοσημείωτα γεγονότα λαβόντα χώραν ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα εἶναι ἡ δίκη τοῦ Καραϊσκάκη, κατηγορουμένου ἐπὶ προδοσίᾳ, γενομένη τὴν 2 Ἀπριλίου 1824 ὑπὸ ἐκτάκτου Στρατοδικείου ἀποτελουμένου ἐκ τῶν Ν. Μπότσαρη, Μ. Στουρνάρα, Γ. Τσόγκα, Α. Σκαλτσᾶ, Α. Βλαχοπούλου, Δ. Μακρῆ καὶ Γ. Γιολδώση, Στρατηγῶν, Γ. Λιακατᾶ, Α. Καραγιάννη καὶ Σ. Κατσαροῦ, Χιλιάρχων, Κ. Βλαχοπούλου καὶ Γ. Γουλιάνη, ὀπλαρχηγῶν, καὶ ἡ καταδίκη αὐτοῦ εἰς ἔξορίαν καὶ ἔκπτωσιν.

Ἐπίσης ἡ κατὰ τὴν 17 Δεκεμβρίου ἰδίου ἔτους γενομένη συνέλευσις ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Στρατηγοῦ Τσόγκα πρὸς ρύθμισιν τῶν στρατιωτικῶν ἐργασιῶν καὶ ἐπίλυσιν διαφορῶν, αἵτινες εἶχον ἀναφυῆ μεταξὺ τῶν ὀπλαρχηγῶν. Ἡ συνέλευσις αὕτη ἐγένετο εἰς Ἀνατολικὸν λόγῳ τοῦ ὅτι παρέμενεν ἐκεῖ ἀσθενῶν ὁ Διοικητὴς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Μαυροκορδάτος. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνελεύσεως ταύτης καὶ εἰς στιγμὴν θυελλώδους συνεδριάσεως συνέβη μέγας σεισμός, ὃν ἐκλαβόντες οἱ πληρεξούσιοι ὡς ὄργην Θεοῦ ὑπεχώρησαν καὶ ἐπέλυσαν κατ' εὐχὴν ἀπάσας αὐτῶν τὰς διαφοράς.

Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1825, ἀρξαμένης τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τὸ Ἀνατολικὸν ἐπολιορκήθη ἐκ νέου. Διετήρησεν ὅμως τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Μεσολογγίου καὶ συνέδραμε τοῦτο εἰς ἀπάσας αὐτοῦ τὰς περιπετείας.

Ὁ τρομερὸς Κιουταχῆς, ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἀποσταλεῖς ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου μὲ τὴν ρητὴν ἀπειλὴν «τὸ Μεσολόγγι ἢ τὴν κεφαλὴν σου», μετὰ ὀκτάμηνον πολιορκίαν καὶ ἀπέλπιδας κατὰ τοῦ τείχους τοῦ Μεσολογγίου ἐπιθέσεις, ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του καὶ ἐτοιμάζεται πρὸς ἀναχώρησιν. Ἐγκαίριος ὅμως ἄφιξις τοῦ Ἰμβραήμ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1825 καὶ συμμαχία μετ' αὐτοῦ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1826 δημιουργεῖ τὴν τρομερὰν φάσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον καὶ τὴν ὑποδούλωσιν.

Εὐθύς ὡς ἀπεφασίσθη ἡ συνεργασία Κιουταχῆ καὶ Ἰμβραήμ, ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀντιληφθεὶς ὅτι διὰ μόνων τῶν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιθέσεων ἢ ἄλωσις τοῦ Μεσολογγίου θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἀπεφάσισε νὰ συνδυάσῃ τὰς ἐνεργείας του καὶ ἀπὸ θαλάσσης, πρὸς ἀποκοπὴν πάσης μετὰ τῶν ἑλληνικῶν πλοίων ἐπικοινωνίας τῶν πολιορκουμένων καὶ διακοπὴν οὕτω τοῦ παρ' αὐτῶν ἐνεργουμένου ἐπισιτισμοῦ.

Πράγματι τὴν 17 Φεβρουαρίου ἀποκλείεται ἡ λιμνοθάλασσα διὰ πολυαρίθμων πλοιαρίων. Ταυτοχρόνως ἀραβικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν Χουσεΐμπεην καταλαμβάνουν ἐν πρὸς ἐν τὰ ἐπ' αὐτῆς νησίδια. Τὴν 26 ἰδίου μετὰ πολύνεκρον μάχην πίπτει καὶ τὸ ἡρωϊκὸν Βασιλάδι.

Κυριευθέντος τοῦ Βασιλαδίου, ὁ ἐχθρὸς στρέφει τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ Ἀνατολικόν. Ἐνισχύει τὰ πολιορκουόμενα τὴν πόλιν ταύτην στρατεύματα καὶ τὴν 27 Φεβρουαρίου ἐπιτίθεται ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πρὸς κατάληψιν τοῦ μεσημβρινῶς τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ δυτικῶς τῆς Φοινικιάς κειμένου νησιδίου Ντολμᾶ.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 09-09-1923)

8. Ἡ ἐποποιία τοῦ Ντολμᾶ.

Τρεῖς σταυραητοὶ ροβόλαγαν ἀπ' τ' Ἄγραφα σταλμένοι
 Ὁ ἓνας πάει στ' Ἀντιλικό, στὸ Βασιλάδι ὁ ἄλλος
 Κι ὁ τρίτος ὁ καλλίτερος στὸ Μεσολόγγι μπῆκε.
 Ντάπια σὲ ντάπια περπατεῖ, ταμπούρι σὲ ταμπούρι,
 Ρωτάει στὴ ντάπια τοῦ Μακρῆ, στὴ ντάπια τοῦ Δεσπότη,
 Γειά σας, χαρά σας, μπρὲ παιδιά! Καλῶς τὸ παλληκάρι!
 Μόν' εἶδατε τὸ Λιακατᾶ, τὸν καπετὰν Γρηγόρη;
 Ἄητέ μ', αὐτὸς δὲν εἶν' ἐδῶ κι ἐδῶ μὴν τὸν γυρεύης,
 Μόν' πέτα πρὸς τ' Ἀντιλικὸ καὶ πέρασε στὸ Πόρο,
 Ἐκεῖ θὰ βρῆς πολλὰ κορμιὰ σφαγμένα, σκοτωμένα.
 Κι ὅποιο εἶν' πιὸ λεβέντικο καὶ ξανθομουστακάτο,
 Ἐκεῖνο εἶναι τὸ κορμὶ τοῦ καπετὰν Γρηγόρη!

Λιακατᾶς! Ντολμᾶς! Δυὸ ὀνόματα ποὺ αἰώνια θὰ συμβολίζουν γιὰ τὸ Αἰτωλικὸ καὶ τὸ Ἔθνος ὀλόκληρο τὴ μυθικὴ παλληκαριά, τὴν ὑπέρτατη ὑπὲρ Πατρίδος αὐτοθυσία.

Μεσουρανεῖ ὁ ἥλιος τῆς δόξης τοῦ Μεσολογγίου καὶ οἱ ἀκτίνες του ὀλόχρυσες κι ὀλοπόρφυρες καταυγάζουν τὰ θρυλικὰ νησάκια τῆς αἵματοβαμμένης λιμνοθάλασσας. Ὁ Ντολμᾶς ἀμιλλᾶται μὲ τὸ Βασιλάδι καὶ τὴν Κλείσοβα, ὁ Λιακατᾶς μὲ τὸν Πεταλούδη καὶ τὸν Τζαβέλλα.

Ἐημέρωνε ἡ 28 Φεβρουαρίου 1826. Τὰ πυκνὰ σύννεφα, ποὺ σκέπαζαν τὸν οὐρανὸ τὴ νύκτα ἐκείνη, ζητοῦσαν μ' ἐπίμονη προσπάθεια νὰ φράξουν τὸ δρόμο τῆς αὐγῆς, ὅταν οἱ πρῶτοι κρότοι τῶν κανονιῶν ἀντήχησαν ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο τῆς Φοινικιάς. Ἀπ' τὴ νύκτα οἱ Τοῦρκοι εἶχαν στήσει ἐκεῖ τρία κανονοστάσια μὲ 18 κανόνια καὶ βομβοβόλα, δύο χιλιάδες δὲ Ἄραβες καὶ Ἄλβανοὶ ὑπὸ τὸν Χουσεήμπεην ἦσαν ἔτοιμοι πρὸς κατάληψιν τοῦ Ντολμᾶ, τὸν ὁποῖον ἐχώριζεν ἀπὸ τῆς Φοινικιάς στενὸ πέραμα ρηγῶν ὑδάτων πλάτους 20 περίπου βημάτων.

Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν δὲν ὑπῆρχε φρουρά. Διακόσιοι ἐκ τῶν κατοίκων, οἱ μόνοι δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὄπλα, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ χιλιάρχου Γρηγόρη Λιακατᾶ, ἀνέλαβον νὰ ὑπερασπίσουν τὸν Ντολμᾶν. Ἐνα μόνον κανονοστάσιον ἦτο τὸ στήριγμα τῶν ὀλίγων τούτων πολεμιστῶν.

Τοὺς πρῶτους ἀραιοὺς κανονιοβολισμοὺς διεδέχθη, ἅμα ὡς ἐπρόβαλεν ἡ ἡμέρα, σφοδρὸς βομβαρδισμός. Τὸ πᾶν ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὰς λάμπεις καὶ τοὺς καπνοὺς τῆς πυρίτιδος. Ταυτοχρόνως οἱ ἐχθροὶ ρίπτονται εἰς τὸ πέραμα μὲ ἀλαλαγμούς. Ὁ Λιακατᾶς ἀπτόητος τοὺς ἀπωθεῖ. Οἱ γενναῖοι του μάχονται ὡς λέοντες. Αἱ ἐπιθέσεις διαδέχονται ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ ὄλαι ἀποκρούονται.

Τρέχουν οἱ ὄρες καὶ οἱ βάρβαροι ἀπωθούμενοι ἀποκάνουν. Ὁ Χουσεήμπεης λυσσᾶ καὶ τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς. Οἱ βαθμοφόροι του λογχίζουν τοὺς δειλιῶντας στρατιώτας. Τὰ νερὰ κοκκινίζουν ἀπὸ τὸ αἷμα. Τὸ νησὶ γεμίζει ἀπὸ τὰ πτώματα. Πέφτουν κατὰ σωροὺς οἱ νεκροί, πέφτουν καὶ οἱ Ἕλληνες. Τὸ ἔνδοξο τοῦ Ντολμᾶ χῶμα βάφεται ἀπὸ τὸ αἷμα των.

Ὁ ἥλιος γέρνει τώρα πρὸς τὴ δύσι του καὶ ὁ Λιακατᾶς ὄρθιος ἀκόμη μὲ πενήντα μόνον παλληκάρια του μάχεται θερίζων τοὺς ἀπίστους. Τὰ ξίφη των σπάζουν· τὰ ὅπλα των ἀνάβουν τὰ πυρομαχικά τῶν τελειώνουν. Οἱ ὄπλαρχηγοὶ ἕνας - ἕνας ἔχουν ὄλοι φονευθῆ. Ἐδῶ τὸ πτώμα τοῦ Ζαχαριᾶ, ἐκεῖ τοῦ Βλυσμᾶ, παρέκει τοῦ Καραπάνου, πρὸ πέρα τοῦ Φαράντου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων.

Εἶναι σκοτάδι πιά, ὅταν ὁ Λιακατᾶς, πληγωμένος κι αὐτός, μὲ δέκα μόνον συντρόφους, ἀρχίζει νὰ κάμπτεται. Σπρώχνει τὸν Τσάλα στὴ θάλασσα λέγοντάς του: «Πήγαινε στ' Ἀντικὸ καὶ πές τους πὼς ἔμειναν ὄλοι ἐδῶ, πιστοὶ στὸν ὄροκο τους καὶ στὴ Πατρίδα. Ὁ Θεὸς πιά ἄς τοὺς προστατεύσῃ». Γυρίζοντας δὲ ἀπότομα τὰ μάτια του στὸ κενό, σὰν κάποια σκιά νὰ τοῦ μίλησε, ἀποκρίνεται περήφανα: «Ἐ Λεωνίδα, ἔλα τώρα νὰ μοιράσῃς τὴ δόξα σου μὲ τοὺς γενναίους μου».

Αἱ τελευταῖαι του λέξεις χάνονται μέσα στοὺς ἀλαλαγμοὺς καὶ τὰ οὐρλιάσματα τῶν Τούρκων, ποὺ κατῶρθωσαν τέλος νὰ καταλάβουν τὸ νησί. Πνιγμένος στὸ αἷμα, ποὺ ἔτρεχε ἀπ' τὶς πληγές του, πέφτει στὰ χέρια τῶν Ἀράβων καὶ κομματιάζεται.

Κι' ἐνῶ ὁ Γρηγόρης Λιακατᾶς μὲ τὰ λείψανα ποὺ τοῦ ἀπέμειναν παράδινε τὴν ἥρωϊκὴ του ψυχὴ στὸ Πλάστη, ἡ Δόξα παρέκει ἔπλεκε τ' ἀμάραντα στέφανα γιὰ τοὺς νέους ἡμιθέους ποὺ φτερούγιζαν πρὸς τὴν Ἀθανασία.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 16-09-1923)

9. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ντολμᾶ.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ντολμᾶ τὸ Ἀνατολικὸν δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀντιστῆ. Καλῆ τύχη, οἱ ἐχθροὶ ἐνόμιζαν ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ὡς ἄλλοτε ἱκανὴν φρουράν, γνωρίζοντας δὲ τὰς συνεπείας μιᾶς νέας ἐπιθέσεως ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἐπροτίμησαν, καίτοι νικηταί, νὰ ζητήσουν συμβιβασμόν.

Πράγματι, τὴν ἐπομένην τῆς μάχης καὶ ἐνῶ τὰ ἐχθρικὰ πλοίαρια εἶχον περικυκλώσει τὴν πόλιν, ὁ Ἰμβραῆμ καλέσας παρ' αὐτῶ τὸν Παπαϊκονόμου καὶ δύο ἄλλους ἐκ τῶν προκρίτων ἐζήτησε τὴν εἰρηρικὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ὑποσχεθεὶς μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ τιμῆς τῶν κατοίκων, πλὴν ἐνός, τὸν ὁποῖον ἀπέφυγε νὰ ὀνομάσῃ.

Οἱ ἀπεσταλμένοι, ἔχοντες ὑπ' ὄψει των ὅτι πᾶσα ἀντίστασις θὰ ἦτο ματαία, ἐδέχθησαν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως ἐπιτραπῆ εἰς ἕκαστον τῶν κατοίκων νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ποσὸν μέχρις 100 γροσίων καὶ τὴν πολυτιμότεραν του ἐνδυμασίαν. Οἱ ὄροι οὗτοι ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Ἰμβραῆμ, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, ὅστις συγχρόνως ἐδέχθη νὰ μεταβῶσιν οἱ κάτοικοι εἰς Ἄρταν, μὲ τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν νὰ τοὺς διαθρέψῃ καὶ ἐπὶ ἕνα μῆνα. Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους, τοὺς καὶ διατηρηθέντας, παρεδόθη τὸ Ἀνατολικόν.

Ἐνῶ δὲ ἐξήρχοντο τὰ γυναικόπαιδα καὶ οἱ γέροντες ἀνενόχλητοι, ἐν ὄλω τρισχίλιοι, συνελήφθη αἴφνης ὠραία τις νεᾶνις φέρουσα καλύπτραν καὶ ἐνδυμα καλογραίας καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἰμβραῆμ. Ἡ νεᾶνις αὕτη, ὀνομαζομένη Τασοῦλα Κουρκουμέλη, ἡ ὠραιότερα τῆς πόλεως καὶ μνηστὴ τοῦ Νίκου Τσερέπη, ἦτο

τὸ ἐξαιρεθὲν τοῦ συμβιβασμοῦ πρόσωπον. Ταύτην εἶχε προδώσει ἔβραϊος τις Σαμπεθάῦ ὀνόματι, ὑπηρέτης τῆς οἰκογενείας Κουρκουμέλη, ὅστις καὶ ἐφανερώσεν εἰς τὸν Ἰμβραήμ τὴν ὠραιότητά της καὶ τὰ ληφθέντα προφυλακτικὰ μέτρα ἵνα μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν του.

Ὁ Παπαοικονόμου συνοδεύων τὴν νεάνίδα διεμαρτυρήθη διὰ τὴν σύλληψίν της, ὃ δὲ Ἰμβραήμ ἐξοργισθεὶς ἐκ τῶν ὑβριστικῶν φράσεων, ἃς οὗτος τοῦ ἀπέτεινε, διέταξε νὰ τοῦ ἐκριζώσουν τὴν γενειάδα. Ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἱερεὺς, ὅστις ἀνεκτιμήτους προσέφερεν ὑπηρεσίας εἰς τὸ Ἀνατολικὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἐπέπρωτο νὰ ὑποστῇ τὸ ὀδυνηρὸν μαρτύριον εἰς τὸ τέλος τοῦ βίου του ἐν τῇ προασπίσει τῶν πνευματικῶν του τέκνων. Ἡ δὲ Τασούλα Κουρκουμέλη παρέμεινεν ἔκτοτε εἰς τὸ χαρῆμι τοῦ Ἰμβραήμ.

Οὕτω τὸ Ἀνατολικόν, ἀναπετάσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως τὴν 21 Μαΐου 1821 καὶ μετὰ ἀγῶνας ἡρωϊκοὺς καὶ αἱματηροὺς, παρεδόθη πάλιν ἔρημον κατοίκων τὴν 1ην Μαρτίου 1826. Τὴν τύχην του δὲ ἠκολούθησε μετ' ὀλίγον καὶ τὸ Μεσολόγγι.

Τὴν 11 Μαΐου 1828, ὁ Ἕλληνας πλοίαρχος Ἰστιάς, διακρινόμενος διὰ τὸν φιλελληνισμόν του, ἀφοῦ ἀνακατέλαβε τὸ Βασιλάδι καὶ τὸν Ντολμᾶν, ἐπεχείρησε ν' ἀπελευθερώσῃ καὶ τὸ Ἀνατολικόν. Ἐνῶ δὲ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως ἐθεωρεῖτο βεβαία, τὰ δὲ ὑπ' αὐτὸν πλοίαρχα φθάσαντα εἰς ἀπόστασιν βολῆς τυφεκίου ἀπὸ τῆς πόλεως εἶχον ἀνοίξει πῦρ κατ' αὐτῆς, ἀνεφλέγη αἴφνης τὸ φέρον τὰ πολεμοφόδια πλοίαρχον καὶ ἐκ τῆς ἐκρήξεως ταύτης ἐπληρώθη ὁ Ἰστιάς, ἐφρονεύθησαν δὲ καὶ 20 συμπολεμισταὶ του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν κανονιοφόρων Ἀνδρέας Παπαπάνου. Τὸ δυστύχημα τοῦτο ἐματαίωσε τότε τὴν ἀνακατάληψιν τοῦ Ἀνατολικοῦ, ὃ δὲ Ἰστιάς μετεκομίσθη διὰ τοῦ πολεμικοῦ του «Καρτερία» εἰς Ζάκυνθον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐκ τοῦ τραύματος τὴν 20 Μαΐου. Ἀργότερον μετεφέρθησαν τὰ ὀστᾶ τοῦ μεγάλου τούτου φιλέλληνος εἰς Ναύσταθμον, ὅπου ἡ Κυβέρνησις ἀνήγειρεν αὐτῶ καὶ κατάλληλον μνημεῖον.

Τέλος, τὴν 2 Μαΐου 1829 καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὀλοκλήρου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἱ ἐν Μεσολογγίῳ καὶ Αἰτωλικῷ Τούρκοι, ἀποκλεισθέντες ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τοῦ στόλου, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπογράψουν συνθήκην παραδόσεως ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τούτων, αἵτινες οὕτω, ἀναπετάσασαι καὶ πάλιν τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας, ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἥτις κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ μετὰ μακροίωνα δουλείαν καὶ ἀγῶνας γιγαντιαίους καὶ αἱματηροὺς ἀνεκηρύσσεται τέλος εἰς Κράτος ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον, ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 23-09-1923)

Β΄ ΝΕΟΙ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

1. Οἱ ἐρασιτέχνη.

Κάθε τόπος ἔχει καὶ τοὺς τύπους του. Στὸ Αἰτωλικὸ ζῆ ἀκόμη ἓνας τύπος ἐνθουσιώδους ἄλλοτε ποιητοῦ καὶ ρήτορος, στὸν ὁποῖον ὀφείλει τόσα, ποὺ ἂν δὲν ἀποφασίσῃ μετὰ τὸν θάνατόν του νὰ τοῦ στήσῃ προτομὴν, ὀφείλει ὅμως ἐξ εὐγνωμοσύνης νὰ διατηρήσῃ ἀλησμόνητον τὴν μνήμην του.

Εἶναι ὁ Γιάννης Τζοβάρας!

Παρὰ τὴν πτωχείαν καὶ τὴν ταραχώδη βιοπάλην του, ὁ Τζοβάρας ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἢ πνευματικὴ ἐκπροσώπησις τοῦ Αἰτωλικοῦ. Λατρεύων μὲ φανατισμὸν τὴν πατρίδα καὶ ποτισμένος μέχρις ὀστέων μὲ τὰς φλογεράς ἀποστροφὰς τοῦ Βαλαωρίτου καὶ τοὺς πατριωτικοὺς λυρισμοὺς τοῦ Περεσιάδου, ἦτο πάντοτε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ἢ τοπικὴν ἐορτὴν, ὑποδοχὴν, θεατρικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν κίνησιν. Οἱ ἐξῶσται τοῦ Δημαρχείου καὶ τῆς οἰκίας Οἰκονομοπούλου ἀντιλαλοῦν ἀκόμη τὴν βροντώδη φωνὴν του, ὅταν κατὰ τὰς ἐπετείους τῆς Ἐθνικῆς ἐορτῆς ἀπέδιδε μὲ ὑπέροχον ἀπαγγελίαν τὰς συγκλονιστικὰς ἀποστροφὰς τοῦ ποιήματος τοῦ Πατριάρχου ἢ ἐγκωμίαζε τὰ ἀθάνατα κατορθώματα τῶν ἡρώων τοῦ 21.

Χτυπᾶτε πολεμάρχοι...
Μὴ λησμονῆτε τὸ σχοινί,
παιδιά, τοῦ Πατριάρχου!

ἐβροντοφῶναι ὁ Τζοβάρας καὶ θύελλα χειροκροτημάτων διεδέχετο τὰς τελευταίας του λέξεις!

Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡμεῖς ἤμεθα ἀκόμη νήπια, ἓνας ἄλλος ὄμιλος διανοουμένων ἐτίμα καὶ προῆγε τὸ Αἰτωλικὸν διὰ σοβαρᾶς πνευματικῆς κινήσεως καὶ ὠραίων θεατρικῶν παραστάσεων. Ὁ Τζοβάρας ἦτο καὶ τότε ἡ ψυχὴ τῆς κινήσεως αὐτῆς. Δραματικὰ ἀριστουργήματα τῆς ἡμετέρας καὶ ξένης φιλολογίας ἀνεπιβάλλοντο ἐπὶ προχείρου σκηνῆς μὲ ἐπιμέλειαν ποὺ θὰ ἐζήλευε καὶ τὸ καλλίτερον σημερινὸν Ἀθηναϊκὸν θέατρον. Πρωταγωνιστὴς καὶ διδάσκαλος πάντοτε ὁ Τζοβάρας. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἰδίου ἐπληροφορήθη ὅτι ἡ συμπαθὴς καλλιτέχνις Μελπομένη Κολυβά ὑπῆρξε μαθήτριά του, ἡ πρώτη δὲ ἐμφάνισίς της ἐγένετο ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου Αἰτωλικοῦ.

Ὁ ἐν Ἀθήναις τότε θεατρικὸς κόσμος μετὰ περιεργείας παρηκολούθει τὰς προόδους τοῦ θεάτρου Αἰτωλικοῦ, πολλοὶ δὲ σοβαροὶ θίασοι κατῆλθον ἕως ἐκεῖ καὶ ἔδιδον σειρὰς ἐπιτυχῶν παραστάσεων τῇ συμπράξει τῶν ἐρασιτεχνῶν.

Μετά τινα ἔτη ἡ κίνησις αὐτὴ ἐνεκρώθη. Τὰ μέλη τοῦ ὀμίλου ἐτράπησαν εἰς διαφόρους ἐπιχειρήσεις, ὁ δὲ Τζοβάρας ἀπέμεινε μόνος, ζῶσα ἀνάμνησις τῶν ὠραίων ἡμερῶν, τῶν ὁποίων τὴν παρέλευσιν ἐθρῆνει μὲ πικρὰ δάκρυα.

Ἡ κατόπιν τῆς διαλύσεως ταύτης ἐπελθοῦσα νέκρωσις τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ Αἰτωλικοῦ ἐπέφερε σοβαρὸν πλήγμα ἐπὶ τῆς καθόλου ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Τζοβάρρα. Ἀπὸ τότε ἤρχισεν ἡ κατάπτωσις του. Περιφερόμενος τῆδε κάκεισε σὰν περιπλανώμενος Ἰουδαῖος, ἤρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ χάνη τὸ κῦρος του παρὰ τῷ λαῷ, ὅστις μὴ ἐννοῶν τὰ βαθύτερα αἷτια τῆς τοιαύτης μεταβολῆς του τὸν ἐθεώρει ὡς ἀπομωρανθέντα.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ποιητὴς πιεζόμενος ὑπὸ τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν ἐτρέπη εἰς τὴν δικολαβίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν ὀλίγων κτημάτων του.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 10-06-1923)

2. Ἀπὸ τῆς παρακμῆς εἰς τὴν ἀναγέννησιν.

Ἡ προαναφερθεῖσα νέκρωσις τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ Αἰτωλικοῦ διήρκεσεν ἐπὶ δεκαπενταετίαν ὀλόκληρον καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1911.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν μαθητιῶσαν νεολαίαν, αὕτη ἤρκειτο εἰς τὸ νὰ παρέχη τὴν πολύτιμον συνδρομὴν τῆς εἰς τὰ διάφορα πεντάλεπτα φυλλάδια τὰ μεταβιβάζοντα καθ' ἑκάστην τὰς συνεχείας τῶν λαϊκῶν μυθιστορημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ν' ἀπορροφᾶται μὲ ζῆλον ἀξιοθρήνητον ἀπὸ τοὺς ἐλκυστικούς γρίφους καὶ λοιπὰ μικροπροβλήματα τῶν ἀκμαζόντων τότε περιοδικῶν «Ἑλλάς» καὶ «Παρνασσός». Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ ἐν λόγῳ περιοδικὰ παρέσχον τότε πολύτιμον συνδρομὴν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλληνοπαίδων διὰ τῆς ἐνθαρρυντικῆς φιλοξενίας εἰς τὰς στήλας των τῶν πρώτων αὐτῶν ποιητικῶν καὶ φιλολογικῶν προσπαθειῶν, ἀλλ' εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι διὰ τοὺς μικροὺς Αἰτωλικιώτας αἱ στήλαι αὗται παρέμενον σχεδὸν κεναί, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐπληροῦντο ἐκεῖναι εἰς ἃς ἀνεγράφοντο τὰ ὄνόματα τῶν λυτῶν τῶν διαφόρων διαγωνισμῶν.

Ἀντιθέτως, ὅμως, πρὸς τοὺς ἐν Αἰτωλικῷ παραμένοντας τότε νέους, οἱ εἰς τὰ Γυμνάσια, Πανεπιστήμιον καὶ ἐμπορικὰς σχολὰς σπουδάζοντες Αἰτωλικιώται συνάδελφοί των ἤρχισαν κινούμενοι ζωηρῶς, παρέχοντες σοβαρὰς ἐλπίδας διὰ τὴν προσεχῆ πνευματικὴν ἀναγέννησιν τῆς πατρίδος των. Ἡ δρᾶσις τῶν Μακεδονικῶν ὀργανώσεων καὶ ἡ εἰρηνικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1909, αἱ δημιουργήσασαι τότε καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἀτμόσφαιραν ἐθνικοῦ ὄργανου, ὅστις κατέληξεν εἰς τὴν πανηγυρικὴν πανστρατιάν τοῦ 1912, ὑπῆρξαν ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἀναδημιουργίας τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως ὑπὸ τῶν Αἰτωλικιωτῶν σπουδαστῶν. Ἡ ἐκδήλωσις δὲ ὑπῆρξεν ἀπότομος καὶ ραγδαία κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1911. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ μέχρι τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1912 τὸ Αἰτωλικὸν διήλθεν ἡμέρας ἀλησιμονήτους, αἵτινες ἀπετέλεσαν τιμητικὸν σταθμὸν ἐν τῇ πνευματικῇ του ἐξελίξει.

Τὰς λεπτομερείας τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δράσεως τῆς νεολαίας τοῦ Αἰτωλικοῦ θὰ ἐκθέσωμεν εἰς τὰ προσεχῆ κεφάλαια τῶν ἀναμνήσεών μας, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δι' αὐτῶν θὰ διεγείρωμεν τὴν φιλοτιμίαν τῆς συγχρόνου τοιαύτης, ἥτις δυστυχῶς, παρὰ τὴν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐκδηλουμένην σήμερον πρόοδον καὶ ἀναγέννησιν, ἐξακολουθεῖ παραμένουσα ἐν ἀδρανείᾳ καὶ ἀδικαιολογήτῳ ληθάργῳ.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 01-07-1923)

3. Ὁ Σύλλογος τῶν Ἑρασιτεχνῶν.

Ὅπως ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, τὸ Αἰτωλικὸν ἦτο ἄλλοτε κέντρον σοβαρᾶς θεατρικῆς κινήσεως. Μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι οἱ Αἰτωλικιῶται εἶχον μέσα τους τὸ μικρόβιο τῆς θεατροφιλίας εἰς βαθμὸν ποὺ εἰς καμμίαν ἄλλην πόλιν δὲν παρετηρήθη.

Οἱ ἠθοποιοὶ ποὺ ἔφθασαν ἕως ἐκεῖ ἐκινδύνευαν νὰ γίνουιν δημόται Αἰτωλικοῦ καὶ μόνον κατόπιν συνεννοήσεως μετ' ἄλλους συναδέλφους των τοὺς παρεχώρουιν τὴν θέσιν των.

Εἰς τὰ 1910 ἦλθε στὸ Αἰτωλικὸν ὁ ἠθοποιὸς Μῆτσος Ρέντζος μετ' ἰατροῦ ἀρκετὰ καλὸν καὶ ἄρτιον. Πρωταγωνίστρια ἦτο ἡ γυναίκα του Ἑλένη, πολὺ καλὴ καὶ φιλότιμος ἠθοποιός. Ἀργότερα ἦλθε καὶ ἄλλος ἐπίσης θίασος ὑπὸ τὸν Γαϊτανάκην. Ἡ σύζυγός του Σοφία καὶ ἡ μικρὰ κόρη του Νίτσα, ποὺ παίζει στὸν θίασο Κυβέλης, ἦσαν αἱ πρωταγωνίστριαι τοῦ δευτέρου αὐτοῦ θιάσου. Καὶ οἱ δύο παίζοντες ἐκ περιτροπῆς καθ' ὅλον τὸ ἔτος αὐτὸ εἶχον γίνει πολὺ συμπαθεῖς στοὺς Αἰτωλικιῶτας, αἱ δὲ εἰσπράξεις των ἦσαν τόσον ἰκανοποιητικαί, ὥστε δὲν τοὺς ἔκανε καρδιά νὰ τοὺς ἐγκαταλείψουιν. Ὅταν ἔπαιζεν ὁ ἕνας θίασος, ὁ ἄλλος ἐγύριζε στὸ Ἀγρίνιον καὶ στὸ Μεσολόγγι.

Ἡ θεατρικὴ αὐτὴ κίνησις μαζί μετ' αἷτια ποὺ ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω ἐδημιούργησαν τὴν σκέψιν μεταξὺ τῶν ἀποφοίτων τότε σπουδαστῶν τοῦ Αἰτωλικοῦ περὶ ἰδρύσεως Συλλόγου Ἑρασιτεχνῶν. Καὶ ἡ σκέψις αὐτὴ ἐτέθη ἀμέσως εἰς ἐφαρμογήν.

Οὕτω τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1911 ὁ Σύλλογος ἔκαμε τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισίν του διὰ καταστατικοῦ καὶ δημοσιεύσεων. Τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸν πρόσωπα ἦσαν ὁ Λεονάρδος, ὁ Σῶκος, ὁ Κτιστόπουλος, ὁ Ροδόπουλος, ὁ Λάσκαρης, ὁ Οἰκονομόπουλος, ὁ Σπυρόπουλος, ὁ Καρβέλης, ὁ Κοντοδημος, ὁ Τσέκος, ὁ μακαρίτης Πυλαρινὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Τζοβάρης δὲν εἶχε μετ' ἑαυτοῦ ἐπίσημως εἰς τὸν Σύλλογον, ἦτο ὅμως ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ ὁ διδάσκαλος εἰς τὰ ἔργα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ παιχθῶν.

Τὸ περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου ἦτο ὁ «Παναιτωλικὸς Ἀστὴρ», τοῦ ὁποίου τὴν ἐκδοσιν εἶχεν ἀναλάβει ὁ Σῶκος. Κατὰ τὸ καταστατικὸν τοῦ Συλλόγου, ὁ κύριος σκοπὸς του ἦσαν αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις, αἱ καλλιτεχνικαὶ διαλέξεις, αἱ ἐθνικαὶ διαλέξεις, αἱ ἐθνικαὶ ἐορταὶ καὶ αἱ ἐκδρομαί.

Συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν, ἡ πρώτη σκέψις τοῦ Συλλόγου ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία θεάτρου. Ὡς κατάλληλον οἶκημα ὑπῆρχε τὸ ὑπὸ τὴν οἰκίαν Οἰκονομοπούλου καφενεῖον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε πάντοτε ὡς θέατρον καὶ τὸ ὁποῖον παρεχωρήθη εὐγενῶς εἰς τὸν Σύλλογον. Ἐλείπαν ὅμως τὰ σκηνικά. Καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν σκηνηκῶν καὶ τῆς λοιπῆς ξυλουργικῆς ἐργασίας ἀπαιτοῦσι χρῆμα καὶ τὸ χρῆμα... ἔλειπεν ἀπὸ τὸν Σύλλογον. Ἐν τούτοις ὁ ζῆλος ἦτο τόσον μέγας καὶ τὰ προσκόμματα τόσον μικρὰ ἀπέναντί του, ὥστε

καὶ τὸ ἐμπόδιον αὐτὸ ὑπερεπηδήθη ἀμέσως. Ὁ Σῶκος ἀνέλαβε νὰ προμηθεύσῃ τὸ πανὶ ἀπὸ τὸ ὁμώνυμον κατάστημά του ἐπὶ πιστώσει, ὁ Τσέκος τὴν ξυλείαν ἀπὸ τὸ κατάστημά του, ὁ δὲ παρεπιδημῶν τότε ἐκεῖ Αἰτωλικιώτης ζωγράφος Δήμος Μπραέσας νὰ ζωγραφίσῃ δωρεὰν τὰ διάφορα σκηνικά.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 08-07-1923) ..

4. Ἡ 25 Μαρτίου 1911.

Ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς σκηνῆς ἤρχισαν καὶ οἱ πρόβες στὸ ἔργον ποὺ θὰ ἐπαίζετο τὴν ἡμέραν τῆς Ἐθνικῆς ἐορτῆς. Ὡς καταλληλότερον διὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἔργον ἐξελέγη ἡ «Ἐσμὲ» τοῦ Περεσιάδου. Γυναῖκες δὲν ὑπῆρχαν στὸν Σύλλογο. Τέτοια πρόοδος ἦτο πολὺ τολμηρὰ ἀκόμη γιὰ τὰ κορίτσια τοῦ Αἰτωλικοῦ. Κατ' ἀνάγκην, λοιπόν, τὰ γυναικεῖα πρόσωπα δὲ τὰ ὑπεδύοντο νέοι ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου.

Ὅταν ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῆς ἐορτῆς, τὰ πάντα ἦσαν ἔτοιμα. Ἡ κίνησις τοῦ Συλλόγου ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς δημοτικῆς καὶ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Οὐδέποτε ἄλλοτε τὰ καταστήματα καὶ αἱ οἰκίαι εἶχον στολισθῆ με τὴν μέγαλοπρέπειαν.

Μετὰ τὴν δοξολογίαν, εἰς ἣν παρέστη ἐπίσημως ὁ Σύλλογος, ὁ Σῶκος ἐξεφώνησεν ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ Δημαρχείου τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Τὸ βράδυ ἔγινε μεγάλη λαμπαδηφορία ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὄλων τῶν σχολείων, προπορευομένης τῆς ἐκ... πέντε ὀργάνων φιλαρμονικῆς τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τὸν μακαρίτην Στάμον! Ἡ λαμπαδηφορία κατέληξε πρὸ τοῦ θεάτρου, ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ ὁποῦ ὁ Τζοβάρας, ἐν μέσῳ πανζουρλισμοῦ, ἀπήγγειλε τὸ ποίημα τοῦ Πατριάρχου!

Ἐπειτα ὁ κόσμος κατέκλυσε τὸ θέατρον. Τόση δὲ ἦτο ἡ συρροὴ τοῦ πλήθους, ὥστε κατεκλύζετο καὶ ὀλόκληρος ἡ πρὸ αὐτοῦ πλατεῖα, ὡς ἐκ τούτου δὲ παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀνοίξουν οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα τοῦ θεάτρου, διὰ νὰ παρακολουθήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν παράστασιν ὅλος ὁ κόσμος.

Τὸ ἔργον ἐπαίχθη μὲ ἀσυνήθη ἐπιτυχίαν. Τοὺς ρόλους τῶν πρωταγωνιστῶν Δρόσου καὶ Ἐσμὲ τοὺς ὑπεδύοντο οἱ Λεονάρδος καὶ Σῶκος. Τὸν κωμικὸν Μπίρκον μὲ πρωτοφανῆ ἐπιτυχίαν ὁ Λάσκαρης. Ὁ κόσμος σπαρταροῦσε στὰ γέλια μαζί του! Τὸν Στράτον τὸν ὑπεδύετο ὁ Ροδόπουλος, τὸν Φλόγαν ὁ Καρβέλης, τὴ γρηὰ Στράταινα ὁ Σπυρόπουλος. Τέλειος στὸν ρόλο του, ὅπως ἔγινε τέλειος καὶ στὸ ἰατρικόν του ἐπάγγελμα. Τὴν Κάρμεν ὁ Πυλαρινὸς καὶ τοὺς ἄλλους δευτερεύοντας ρόλους τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ Συλλόγου.

Τὰ κορίτσια ἐκ τῶν παρασκηνίων ἀνέλαβαν νὰ μεταμορφώσουν τοὺς ἄνδρες σὲ γυναῖκες! Καὶ τὸ ἐπέτυχαν μὲ πρωτοφανῆ δεξιότητα! Ὅλοι αἱ προεξοχαὶ καὶ καμπύλαι τοῦ γυναικεῖου σώματος διεπλάσθησαν μὲ τέχνην ποὺ θὰ τὴ ζήλευε καὶ ὁ Φειδίας!

Ἡ παράστασις ἐτελείωσε στὴ μιὰ μετὰ τὰ μεσάνυκτα ἐν μέσῳ ζητωκραυγῶν καὶ χειροκροτημάτων. Ἐπηκολούθησεν ἐπίσημον δεῖπνον τοῦ Συλλόγου καὶ λαϊκὸ γλέντι ὡς τὸ πρῶν.

Ὁ Σύλλογος ἦτο ὑπερήφανος. Αἱ πρῶται του προσπάθειαι ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 15-07-1923)

5. Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου Ἑρασιτεχνῶν.

Μετὰ τὴν πρώτην του ἐπιτυχίαν ὁ Σύλλογος τῶν Ἑρασιτεχνῶν ἐδίδαξε λίαν ἐπιτυχῶς καὶ ἄλλα θεατρικὰ ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐνθυμοῦμαι τὸ «Ἐνσαρκον ἄγαλμα», μὲ ἀμίμητον καλόγηρον τὸν Τζοβάραν, τὸ «Δόξα καὶ δάκρυα» δις μὲ τὴν Ρέντζου, τὸν «Ἴωσίαν τὸν ἀκτοφύλακα» μὲ τὸν Λεονάρδον, τοὺς «Δύο λοχίας» μὲ τοὺς Λεονάρδον καὶ Σῶκον, τὸν «Χορὸν τοῦ Ζαλόγγου», τὴν «Σκλάβα» καὶ τὰ «Τέκνα τοῦ Δοξαπατρῆ». Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον ἔσχε μεγίστην ἐπιτυχίαν, ἐπανελήφθη δὲ πολλάκις. Τοὺς ρόλους τοῦ Κατακτητοῦ καὶ τῆς Μαρίας ὑπεδύθησαν οἱ Σῶκος καὶ Λεονάρδος, τὸν Δημήτριον ὁ Ροδόπουλος, τὸν Μενέλαον ἑραστήν τῆς Μαρίας ὁ Λάσκαρης, τὸν καλόγηρον ὁ Σπυρόπουλος κλπ. ὁ ἔργον τοῦτο ἐδιδάχθη καὶ εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1911 κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Συλλόγου ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τοῦ Γυμνασίου.

Εἰς τὴν παράστασιν ταύτην, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιτυχία εἶχε μείνει ἀλησμόνητος, τὸν ρόλον τοῦ καλογήρου εἶχεν ὑποδυθῆ ὁ Τζοβάρας. Ἡ πρόσκλησις αὕτη τοῦ Συλλόγου ὑπὸ τῶν Μεσολογγιτῶν μαρτυρεῖ τὴν ὑπέροχον τότε δρᾶσιν του, ἥτις ἐπεξετάθη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Νομοῦ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὁ Σύλλογος προητοιμάζε καὶ μίαν ἐξαιρετικὴν θεατρικὴν παράστασιν διὰ τὴν Ἑθνικὴν ἑορτὴν τοῦ 1912. Ὡς ἔργον ἐξελέγη τὸ δράμα τοῦ Σώκου «Ἡ Δόξα τοῦ Αἰτωλικοῦ», διὰ τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἠσχολήθη καθ' ὅλον τὸ διαρρεῦσαν διάστημα, περισυλλέξας καὶ ἀπάσας τὰς δυνατὰς πληροφορίας τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ἡ παράστασις θὰ ἐδίδετο ὑπὲρ τοῦ Ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν.

Πράγματι, κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Ἑθνικῆς ἑορτῆς τοῦ ἔτους ἐκείνου τὸ ἔργον ἐδιδάχθη μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἐπιμέλειαν καὶ μεγαλοπρέπειαν, συμμετέχοντος καὶ τοῦ θιάσου Γαῖτανάκη. Οἱ πρῶτοι διδάξαντες ἦσαν οἱ ἐξῆς : Γαῖτανάκης ὡς Μεγαπάνος, Καπαξίτης ὡς Κουρκουμέλης, Λεονάρδος ὡς Τσερέπης, Λαζαρίδης ὡς Λιακατᾶς, Καρβέλης ὡς Μαγγίνας, Φαράντος ὡς Τσάλας, Σπυρόπουλος ὡς Παπαϊκονόμου, Νίτσα Γαῖτανάκη ὡς Τασούλα Κουρκουμέλη, κυρία Λαζαρίδου ὡς Εἰρήνη Κουρκουμέλη, Κλημανιώτης ὡς Σαμπεθαῦ καὶ ὁ ἐξ Ἀγρινίου φαρμακοποιὸς Π. Γκιόκας ὡς Ἴμβραήμ. Ὀλόκληρος ἡ πόλις ἐν πρωτοφανεῖ ἐνθουσιασμῶ παρηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦτο. Διεκρίνοντο δὲ καὶ πλεῖστοι Μεσολογγίται ἐλθόντες ἐπίτηδες εἰς Αἰτωλικόν. Ὁ δὲ τότε ἀνταποκριτὴς τῆς «Πελοποννήσου» καὶ τῆς «Πρωϊνῆς» ἐν Μεσολογγίῳ κ. Χρ. Εὐαγγελᾶτος διὰ μακρῶν ἀνταποκρισέων του ἐξῆρε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου. Ἐπίσης μετέσχε καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Στάμον Φιλαρμονικὴ τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Τζοβάρας εἰς μίαν σκηνὴν τοῦ ἔργου ἀνεφώνησεν ἐξ ἐνθουσιασμοῦ: «Εὐγε, δις εὐγε, τρίς εὐγε!» Ὁ Λεονάρδος διέπρεψεν ὡς Τσερέπης, ἡ μικρὰ Νίτσα Γαῖτανάκη ἐπίσης ὡς Τασούλα.

Ἐνθουσιώδης ὁ Λαζαρίδης ὡς Λιακατᾶς. Ὁ Σπυρόπουλος τέλειος ὡς Παπαοικονόμου. Ὁ Ἀνδρέας Φαράντος ὡς Τσάλας διηγούμενος τὴν μάχην τοῦ Ντολμᾶ προεκάλεσε θύελλαν ἐπευφημιῶν. Τέλος ὁ Ἰμβραήμ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη καλλίτερον σωσίαν τοῦ ἀπὸ τὸν Γκιόκαν.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 30-09-1923)

6. Ἡ 29 Μαΐου 1912.

Μετὰ τὰς θεατρικὰς ταύτας παραστάσεις ὁ Σύλλογος τῶν Ἑρασιτεχνῶν ἀπεφάσισε τὴν τέλεσιν μεγαλοπρεποῦς μνημοσύνου ὑπὲρ τῶν εἰς Ντολμᾶν πεσόντων Αἰτωλικιωτῶν ὑπὸ τὸν Λιακατᾶν, ὡς ἐπίσης καὶ ὑπὲρ τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ὡς ἡμέρα τῶν μνημοσύνων τούτων ὠρίσθη ἡ 21 Μαΐου 1919.

Συμφώνως πρὸς τὸ ἀπὸ ἡμερῶν ἐκτυπωθὲν ἐκτεταμένον πρόγραμμα, τὴν πρωΐαν τῆς ἑορτῆς ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῆς λειτουργία εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας, χοροστατοῦντος τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιεπισκόπου Παρθενίου. Ἀπὸ πρωΐας ἅπαντα τὰ καταστήματα παρέμειναν κλειστά, οἱ δὲ κάτοικοι κατέκλυσαν τὸν ναόν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εἶχε στηθῆ θαυμάσιον κενοτάφιον μὲ πελώριον δικέφαλον ἀετόν, ἔργον τοῦ ζωγράφου Δήμου Μπραέσα. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐγένετο τὸ μνημόσυνον, εἰς τὸ ὁποῖον παρέστησαν, κατὰ τὸ πρόγραμμα, αἱ Ἀρχαί, ὁ Σύλλογος καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων μετὰ τῶν σημαίων των. Ἐπίσης παρέστη ὁ Γάλλος ὀργανωτὴς Στρατηγὸς Ἐντου, ὅστις κατὰ σύμπτωσιν διήροχτο ἐξ Αἰτωλικοῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Μετὰ τὸ μνημόσυνον ὠμίλησε διὰ μακρῶν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Παρθένιος ἀναπτύξας τὴν σημασίαν τῆς ἑορτῆς, εἶτα δὲ ὁ Σῶκος ἀπήγγειλε τὸ θαυμάσιον ποίημα τοῦ Πολέμη ὁ «Μαρμαρωμένος Βασιλιᾶς».

Μετὰ μεσημβριᾶν πλῆθος πλοιαρίων μετέφερε τὸν λαὸν εἰς Ντολμᾶν. Ἐκεῖ ἐψάλλη ἐπιμνημόσυνος δέησις ὑφ' ὄλων τῶν ἱερέων τῆς πόλεως, χοροστατοῦντος τοῦ μακαρίτου Παπαναστάση, μεθ' ὃ ὁ Σῶκος ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ βᾶθρου τοῦ μαρμαρίνου Σταυροῦ, τὸν ὁποῖον ἐδώρησεν ἡ Βασίλισσα Ὑόλγα, κατέθεσε στέφανον δάφνης προσφωνήσας καταλλήλως ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς πόλεως Αἰτωλικοῦ. Τὴν σεμνὴν ταύτην ἑορτὴν ἐπηκολούθησε λεμβοδρομία, εἰς τὴν ὁποίαν μετέσχον ἑκατοντάδες λέμβων καὶ πλοιαρίων, μεθ' ὃ ἀπενεμήθησαν διάφορα βραβεῖα εἰς τοὺς νικητάς.

Τὴν ἐβδόμην ἑσπερινήν, συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα, ἐγένετο ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων λαμπαδηφορία εἰς τὴν θάλασσαν. Ἄπειρα πριάρια καὶ λέμβοι μὲ μαθητὰς καὶ πλῆθος ἄλλου λαοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐκράτουν ἐνετικοὺς φανούς, περιέπλεον τὴν πόλιν. Ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ θεάματος ἐκείνου εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγραφῆ. Ὁ κατοπτρισμὸς τῶν χιλιάδων ἐκείνων φώτων εἰς τὰ ἤσυχα νερὰ τῆς λιμνοθαλάσσης προσέδιδε σπανίαν φαντασμαγορίαν ἐνετικῆς ἑορτῆς. Ἡ μουσικὴ ἀνακρούουσα διάφορα ἐμβατήρια συνεπλήρωνε τὴν ὠραιότητα τῆς ἑορτῆς. Πλεῖστοι Μεσολογγῖται κατελθόντες δι' ἐκτάκτου ἀμαξοστοιχίας παρηκολούθουν κατάπληκτοι τὸ πρωτοφανὲς ἐκεῖνο θέαμα.

Τὴν δεκάτην νυκτερινὴν ἐπαίχθη εἰς τὸ θέατρον ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἡ «Ὠδδα» τοῦ Δουμᾶ. Ὅλα τὰ μέλη εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν παράστασιν αὐτήν.

Ὁ Τζοβάρας ἦτο ὑπέροχος, ὅταν ἐπιτιμῶν τὸν Ρεγκλάρ ἐβροντοφώνει εἰς αὐτόν: «Τὰ ὄρη ἐπαναλαμβάνουν με τρομακτικὴν ἠχὼ τὰς μιανὰς σου πράξεις!» Μετὰ τὸ δρᾶμα ἐπαίχθη τὸ μονόπρακτον πατριωτικὸν ἔργον τοῦ Γκαλέκα: «Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Λώρη διὰ τὰ σύνορα».

Ὁ Λέανδρος ὡς Λώρης ἔσχε τότε μίαν κωμικὴν ἀποτυχίαν, λόγῳ αἰφνιδίας διακοπῆς τοῦ ὑποβολέως! Τὴν ὑπενθυμίζω ἀπλῶς χάριν τῆς ἱστορίας.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 07-10-1923)

7. Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου.

Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑρασιτεχνῶν ἔληξε μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς 29 Μαΐου 1912. Ὁ λαμπρὸς αὐτὸς ὄμιλος, ποὺ τόσον ἐλάμπρυνε καὶ ἀνέδειξε τὸ Αἰτωλικὸν ἐπὶ διετίαν ὀλόκληρον, διελύθη μοιραίως μετὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ Βαλκανοτουρκικοῦ πολέμου. Τὰ μέλη αὐτοῦ κατετάγησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ ἐξεπλήρωσαν τὸ πρὸς τὴν Πατρίδα καθῆκον.

Πρὶν ἢ εἰσελθῶμεν εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς μελέτης μας, νομίζομεν ὅτι μᾶς ἐπιβάλλεται ν' ἀσχοληθῶμεν εἰς ὀλίγας γραμμάς καὶ μετὰ τὴν μετέπειτα ἐξέλιξιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν φιλοτίμων αὐτῶν νέων, οἵτινες διὰ τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν τῶν πατρίδα ἔγραψαν ὠραίας σελίδας εἰς τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Τὰ ἔργα καὶ ἡ πρόοδος αὐτῶν ἄς χρησιμεύσουν ὡς ὑπόδειγμα εἰς τοὺς σημερινοὺς νέους, οἵτινες πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψει των, ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα των εἶναι ἡ ὑψίστη τῶν ἀρετῶν καὶ ὅτι οἱ κατέχοντες τὴν ἀρετὴν ταύτην πάντοτε θὰ προοδεύσουν καὶ θ' ἀναδειχθῶν εἰς τε τὴν Κοινωνίαν καὶ εἰς τὰς βιοτικὰς αὐτῶν κατευθύνσεις.

Ἰ. Πυλαρινός. Καταταγεὶς ὡς ἐθελοντής, ἔπεσεν ἡρωικῶς μαχόμενος κατὰ τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1915.

Δ. Λεονάρδος. Προήχθη εἰς ἀξιωματικὸν ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν κατὰ τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον τοῦ 1913. Ὡς λοχαγὸς ἐτραυματίσθη σοβαρῶς εἰς τὴν μάχην τοῦ Σκρᾶ. Προαχθεὶς εἰς Ταγματάρχην ἐπ' ἀνδραγαθία, ἐτέθη εἰς μόνιμον διαθεσιμότητα λόγῳ τοῦ ἀνιάτου τοῦ τραύματός του. Ἀκολουθήσας ἔκτοτε τὰ μαθήματα τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀνεκηρύχθη πρὸ τριμήνου διδάκτωρ. Ἦδη ἀσχολεῖται μετὰ τὴν πολιτικὴν.

Γ. Ροδόπουλος. Ἐκπληρώσας τὴν στρατιωτικὴν του ὑποχρέωσιν, προσελήφθη ὡς ὑπάλληλος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν. Σήμερον εἶναι Εἰσηγητῆς τοῦ Γεν. Λογιστηρίου.

Ν. Σπυρόπουλος. Φανατικὸς λάτρης τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Ἐπιστημῶν. Λόγω δυσμενῶν οἰκογενειακῶν του συνθηκῶν, ἐνεγράφη εἰς τὸ Γυμνάσιον μόλις εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν διήνυε θητεῖαν κληρωτοῦ. Ἀποφοιτήσας, ὡς στρατιώτης ἀκόμη, ἐνεγράφη εἰς τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Σήμερον εἶναι εἰς ἓκ τῶν διαπρεπεστέρων παιδίατρων καὶ ἐπιμελητῆς τῆς Παιδιατρικῆς Κλινικῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Κατ' αὐτὰς ἐκδίδει καὶ ὀγκῶδες σύγγραμμα Παιδιατρικῆς.

Α. Λάσκαρης. Ἠκολούθησε καὶ αὐτὸς τὸν ἱατρικὸν κλάδον ὑπηρετήσας καὶ εἰς τὸν στρατὸν ὡς ἰατρός. Ἐτελειοποιήθη εἶτα εἰς Γαλλίαν καὶ σήμερον ἐξασκεῖ λίαν εὐδοκίμως τὸ ἐπάγγελμά του εἰς Αἰτωλικόν.

Σ. Κοντοδήμος. Ἔσχε τὴν αὐτὴν ἐξέλιξιν μὲ τὸν Λάσκαρην. Ἐξασκεῖ τὸ ἐπάγγελμά του εἰς Αἰτωλικόν.

Κ. Κοντοδήμος. Λιμενάρχης.

Α. Στέλιος. Ἀξιωματικὸς τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ πτυχιούχος τῆς Νομικῆς.

Ἰ. Οἰκονομόπουλος. Ταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ.

Σ. Κτιστόπουλος. Ἐκ τῶν καλλιτέρων δικηγόρων. Σήμερον ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὸ ἐμπόριον.

Κλ. Τσαῦτσος. Ἐπίτιμον μέλος τοῦ Συλλόγου. Διακρίνεται διὰ τὸ ἐξαίρετον ποιητικόν του τάλαντον. Αἰσθηματίας, ἰδεολόγος, ψυχὴ εὐγενής, ἄριστος ἠθογράφος, ἀντιπροσωπεύει σήμερον ἐπαξίως τὸ Αἰτωλικὸν εἰς τὴν χορείαν τῶν ποιητῶν καὶ λογογράφων τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. Ἐξέδωσε πλείστα ποιητικὰ καὶ ἠθογραφικὰ ἔργα, τελευταίως δὲ τὰ «Φυλακισμένα εἶδωλα». Ἀπὸ ἐτῶν διευθύνει καὶ τὴν «Μεταβολὴν» τοῦ Μεσολογγίου, ἐφημερίδα ἐκπροσωποῦσαν τὰς ἀγνάς καὶ ἐκ καθαρᾶς ἰδεολογίας πολιτικᾶς του ἀντιλήψεις.

Π. Κατζοῦρος. Λαμπρὸς δημόσιος ὑπάλληλος ὑπηρετῶν ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ.

Χ. Εὐαγγελᾶτος. Ἐπίτιμον μέλος τοῦ Συλλόγου καὶ ἔνθερμος αὐτοῦ ὑποστηρικτής. Δικηγόρος καὶ τελειόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐγκριτος δημοσιογράφος. Διετέλεσε Γραμματεὺς Α' τάξεως τοῦ ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ ὑποδιοικητῆς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Ἠπείρου, ἀναμειχθεὶς ἐνεργῶς εἰς τὸ Βορειοηπειρωτικὸν ζήτημα. Ἐγραψε πλείστας μελέτας, ἱστορικᾶς, ἠθογραφικᾶς, φιλολογικᾶς. Ἀπὸ τριετίας περίπου ἐκδίδει τὴν «Στερεὰν Ἑλλάδα», ἐφημερίδα ἐξυπηρετοῦσαν μετὰ φανατισμοῦ τὰ συμφέροντα, τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας.

Ἀπομένει τέλος καὶ ὁ ὑποφαινόμενος, ὅστις ἀδυνατεῖ ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὸν ἑαυτὸν του.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 14-10-1923)

Γ΄ ΣΚΕΨΕΙΣ ΔΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

1. Τὶ πρέπει νὰ γίνη.

Καὶ τώρα: Τώρα ποὺ ἐτελείωσαν αἱ ἀναμνήσεις μας καὶ εἶδομεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ τὴν τόσον ἡρωϊκὴν, ὡς καὶ ἄπασαν τὴν ζωὴν καὶ κίνησιν αὐτοῦ πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Πρέπει τάχα νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὀριστικῶς τὸ ὠραῖο αὐτὸ νησάκι εἰς τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν παρακμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν πολέμων καὶ ἐντεῦθεν; Δὲν ὑπάρχει τρόπος ν' ἀναγεννηθῇ καὶ νὰ προοδεύσῃ; Ποῖα ἦσαν τὰ σχέδια τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑρασιτεχνῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἐκτέλεσιν ἐματαίωσεν ἡ πρόωρος αὐτοῦ διάλυσις; Τί πρέπει, τέλος, νὰ γίνη σήμερα ποὺ εἰσήλθομεν εἰς περίοδον εἰρήνης καὶ ποῖα εἶναι αἱ ἡμέτεραι ἀντιλήψεις;

Οὐδεμία ἴσως πόλις τῆς Ἑλλάδος κέκτηται ὡς τὸ Αἰτωλικὸν τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα προσόντα, ὅπως ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου καὶ μὲ μικρὰς σχετικῶς δαπάνας καταστῆ ὑπέροχος διαμονὴ καὶ ἐξαιρετικὸν κέντρον ἐμπορίου. Χρειάζεται μόνον ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος καὶ πλησίον αὐτοῦ ἡ θέλησις καὶ ἡ συνδρομὴ ἀπάντων τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἀπανταχοῦ ἐγκατεστημένων Αἰτωλικιωτῶν.

Ὅσα θ' ἀναπτύξωμεν εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα κεφάλαια τῆς μελέτης μας δὲν εἶναι φαντασιοπληξίαι. Εἶναι ἔργα κοινά, εὐκόλα καὶ μὴ ἀπαιτοῦντα μεγάλα ἔξοδα. Ἐπίμονος θέλησις, καλὴ διαχείρισις καὶ κατάλληλος ἐνέργεια καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου δύναται νὰ γίνη ἀγνώριστον.

Ποὺ παντὸς ὅμως προέχει τὸ ζήτημα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν παιδιῶν. Εἰς τοὺς μικροὺς Αἰτωλικιώτας πρέπει νὰ ριζωθῇ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν τῶν πατρίδα. Καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ αὐτό, πρέπει νὰ μάθουν καλὰ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

Ἐπειτα νὰ μάθουν ὅτι τὸ Αἰτωλικὸν εἶναι μία ἐξαιρετος διαμονή, ὅτι τὸ κλίμα εἶναι ὑγιεινὸν ὅταν φύγουν τὰ ἔλη, ὅτι δὲν τὸ προσβάλλουν οἱ ἄνεμοι καὶ ὅτι τὸ θωπεύει κατὰ τὸ θέρος ἡ ζωογόνος τῆς λιμνοθαλάσσης αὔρα.

Ἐπειτα νὰ μάθουν ὅτι τὸ Αἰτωλικὸν ἔχει θαυμάσιον ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον, ὡς πιστοποιεῖ τοῦτο καὶ ἡ παγκόσμιος Ἐμπορικὴ Γεωγραφία. Ὅτι παράγει τὰ καλλίτερα καὶ ἀφθονώτερα ψάρια, τὰ ὠραιότερα πορτοκάλια, ἀρίστης ποιότητος λάδι, κρασί καὶ σταφίδα. Ὅτι ἔχει ὑπερπαραγωγὴν καρπουζιῶν, πεποنيῶν καὶ κίτρων. Ὅτι ἐξάγει γύψον εἰς μεγάλας ποσότητας. Ὅτι καλλιεργεῖ ἀρίστης ποιότητος καπνά. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὅτι ἡ θάλασσα, ἡ ξηρὰ καὶ τὰ βουνά του ἀποδίδουν ἐν ἀφθονίᾳ τὰ καλλίτερα τῶν προϊόντων.

Ἐπειτα νὰ μάθουν ὅτι τὸ Αἰτωλικὸν εἶναι πρώτης τάξεως λιμὴν διὰ τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ ὅτι ἔχει πλήρες δίκτυον συγκοινωνιῶν. Ὅτι ὁ λιμὴν τοῦ Μεσολογγίου θέλει ὑπερδιπλάσια ἔξοδα διὰ νὰ γίνῃ, καὶ ἂν γίνῃ δὲν θὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν τοῦ λιμένος τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ὅτι ἂν εὐρυνθῇ ὀλίγον ἢ αὐλαξ καὶ ἐκσκαφῇ ἢ παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως λιμνοθάλασσα, θὰ εἰσέρχονται καὶ ἀτμόπλοια καὶ θὰ ἐκφορτώνουν ἐπὶ τῶν βαγονίων ἀπ' εὐθείας τὰ δι' ὀλόκληρον τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν προοριζόμενα ἐμπορεύματα.

Αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, ποὺ θ' ἀναπτύξωμεν εὐρύτερον, πρέπει νὰ ἀρχίσουν νὰ διδάσκωνται ἀπὸ τοὺς διδασκάλους εἰς τὰ μικρὰ Αἰτωλικιωτόπουλα. Ἡ ἐν Ἰμέρα μάχη καὶ τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς δὲν ἔχουν γιὰ τὰ παιδιὰ αὐτὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχει ἡ πολιορκία τοῦ Ἀνατολικοῦ, τὸ θαῦμα τῶν Ταξιαρχῶν, ἡ μάχη τοῦ Ντολμᾶ. Οὔτε ἡ Γιοκαχάμα καὶ αἱ Φιλιππῖναι νῆσοι ἐνδιαφέρουν τὸν μικρὸν Αἰτωλικιώτην ὅσον τὸν ἐνδιαφέρουν ἡ γεωγραφία τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, αἱ συγκοινωνίαι τῆς, τὰ προϊόντα τῆς.

Οἱ Αἰτωλικιώται νὰ σχίσουν τὰ ἄχρηστα βιβλία τῶν παιδιῶν των καὶ νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς Ἐπιθεωρητὰς καὶ διδασκάλους αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν, τὴν ἐπωφελεῖ, τὴν θετικὴν. Αὐτὴν ποὺ θὰ κάμῃ τὰ παιδιὰ αὐτὰ ν' ἀγαπήσουν, νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὴν πατρίδα τους, νὰ γίνουν μιὰ μέρα καλοὶ πολῖται καὶ ἐπιδέξιοι ἔμποροι.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 21-10-1923)

2. Ἐξυγιάνσεις.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν εἰδικὴν μόρφωσιν τῶν μικρῶν Αἰτωλικιωτῶν, πρέπει ν' ἀρχίσουν ἀμέσως αἱ ἐνέργειαι διὰ τὴν ἐξυγιάνσιν τῆς πόλεως. Τὸν τρόπον τῆς ἐξυγιάνσεως ταύτης ἡμεῖς τὸν ἐννοοῦμεν ὡς ἑξῆς:

α) Ἀποξήρανσις τῶν ἔξω τῆς πόλεως ἐλῶν καὶ κατασκευὴ ἔργων πρὸς κανονικὴν διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων.

β) Κατασκευὴ ὑπονόμων ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἐπιχωμάτωσις τῶν ἀχρησιμοποιοιῶτων οἰκοπέδων, εἰς τὰ ὅποια λιμνάζουν νερά.

γ) Συστηματικὴ καθαριότης τῆς πόλεως καὶ ἐπιδιόρθωσις τῶν δρόμων καὶ τῶν παλαιῶν οἰκιῶν, στὰ ἰσόγεια τῶν ὁποίων λιμνάζουν νερά.

δ) Δενδροφυτεῖαι.

Ἡ πρώτη καὶ κυριώτερα ἐργασία ἀφορᾷ τὸ Κράτος. Τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον ὅμως ὀφείλει νὰ ἐνεργήσῃ δραστηριῶς καὶ μὲ πᾶν μέσον, ὅπως ἐπιτύχῃ τὸ ταχύτερον τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τοῦ Κράτους, τῶρα μάλιστα ποὺ πρόκειται ν' ἀρχίσουν καὶ τὰ ἐξυγιαντικὰ ἔργα τοῦ Μεσολογγίου.

Ἡ ἀποξήρανσις τῶν ἐλῶν τοῦ Αἰτωλικοῦ δὲν ἀπαιτεῖ σοβαρὰ τεχνικὰ ἔργα καὶ συνεπῶς μεγάλας δαπάνας.

Μιά σύντομος ἐνέργεια τῆς Κοινότητος καὶ τῶν πολιτευτῶν τῆς Ἐπαρχίας, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐξ Αἰτωλικοῦ καταγομένων, θὰ ἐπιφέρει ἀσφαλῶς καὶ ἐπιτυχίαν τῶν προσπαθειῶν.

Τὰ λοιπὰ ἔργα ἐντὸς τῆς πόλεως ἀφοροῦν κυρίως τὴν Κοινότητα, ἂν καὶ δι' αὐτὰ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ χορήγησις πιστώσεων τινῶν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

Ἡ κατασκευὴ ὑπονόμων πρέπει ἐξ ἴσου ν' ἀπασχολήσῃ τοὺς ἀρμοδίους. Τὸ Αἰτωλικὸν δὲν ἔχει ἔδαφος ἐπικλινές, ὥστε νὰ τρέχουν μόνον τὰ νερὰ στὴ θάλασσα. Τὸ ἔδαφός του εἶναι ἐπίπεδον καὶ γι' αὐτὸ λιμνάζουν τὰ νερὰ καὶ ὑπάρχει ὑγρασία. Δύο μεγάλοι ὑπόνομοι μὲ συγκοινωνούσας ὁπᾶς εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῶν δρόμων καὶ ἡ πόλις θ' ἀποξηρανθῇ καὶ θὰ καθαρισθῇ.

Ἐπίσης ἀρκετὰ οἰκόπεδα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως εἶναι διαρκῶς γεμᾶτα νερά, λόγῳ τοῦ ὅτι τὸ ἔδαφός των εἶναι χαμηλότερον ἀπὸ τοὺς δρόμους. Τὰ μέρη αὐτὰ πρέπει ἀμέσως νὰ ἐπιχωματωθῶν καὶ ν' ἀποξηρανθοῦν. Συναφῆς ἀθλιότης προκαλοῦσα τὴν ἐλονοσίαν εἶναι καὶ τὰ εἰς τὰ ἰσόγεια τῶν παλαιῶν σπιτιῶν λιμνάζοντα νερά. Ἡ φθίσις δηλαδὴ καὶ ὁ θάνατος κρύπτονται μέσα στὰ ἴδια σπίτια τῶν κατοίκων καὶ οὐδεὶς ἐπιχειρεῖ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ. Τὸ κοινοτικὸν Συμβούλιον πρέπει νὰ στρέψῃ καὶ πρὸς τὰ φρικαλέα αὐτὰ νοσογόνα ἐρεΐπια τὴν προσοχὴν του καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐπισκευὴν των.

Ὡς πρὸς τὴν καθαριότητα τῆς πόλεως δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ κολακεύσωμεν κανένα ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχόντων τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ὅχι διότι δὲν διέθετον χρήματα διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἀλλὰ διότι ἔλειπε τὸ σύστημα καὶ ἡ διαρκῆς προσωπικὴ ἐπίβλεψις. Τὸ Αἰτωλικὸν τὸ ἐνθυμοῦμαι πάντοτε ἀκάθαρτον καὶ βρωμερόν. Καὶ εἰς ἓνα νησάκι περιβρεχόμενον ἀπὸ τὴν θάλασσαν εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητος ἡ ἀκαθαροσία. Νὰ ψηφισθοῦν μεγάλα κονδύλια στὸν προϋπολογισμὸν τῆς Κοινότητος καὶ κάθε ἄρχων νὰ θεωρῇ προσωπικὸν ζήτημα τιμῆς τὴν καθαριότητα τῆς πόλεως.

Εἶναι ἡ ὑψίστη τῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τοὺς κατοίκους, πρὸς τοὺς συνδημότας του, πρὸς τὴν ἰδίαν του οἰκογένειαν. Ἐπίσης πρέπει νὰ ἐπιδιορθωθοῦν οἱ δρόμοι. Κατήντησαν πιά ἀδιάβατοι ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τοὺς ἀφήκαν.

Τέλος, μιὰ πυκνὴ δενδροφυτεία μὲ τὴν λήψιν τεχνικῶν μέτρων, ὥστε νὰ μὴ καταστραφῇ ἀπὸ τὸ θαλάσσιο νερὸ ποὺ εἶναι ὑπὸ τὸ ἔδαφος, ὡς συνέβη κατὰ τὸ παρελθόν, θὰ συνέβαλεν ὄχι μόνον εἰς τὴν ὑγείαν τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐξωραϊσμὸν αὐτῆς.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 01-11-1923)

3. Ἐξωραϊσμός.

Ἔργα ἐξωραϊσμοῦ εἰς τὸ Αἰτωλικὸν μποροῦν νὰ γίνουν ἀπειράριθμα. Καὶ τὰ τοιμηρότερα τῶν ὀνείρων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθοῦν εἰς τὸ μαγευτικὸ αὐτὸ νησάκι καὶ μὲ δαπάνας πολὺ μικροτέρας ἀπὸ κάθε ἄλλην πόλιν, διότι καὶ ὁ χῶρος του εἶναι περιορισμένος καὶ ἡ θέσις του προνομιοῦχος.

Σκοπός μας ὅμως δὲν εἶναι νὰ γράψωμεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην μας ὅσα τὰ εὐγενῆ ὄνειρα ἐνὸς Αἰτωλικιώτου δημιουργοῦν. Καθεὶς φυσικὰ δύναται νὰ φαντασθῇ τὸ Αἰτωλικὸν ὡς μίαν μικρὰν Βενετίαν, μὲ τὶς γόνδολές του, μὲ τὰς διώρυγας καὶ γεφύρας του μὲ τὰ περικαλλῆ μνημεῖα του, τὰς φαντασμαγορικὰς ἐορτάς του! Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ πραγματικότης εἶναι ἀμείλικτος καὶ φωνάζει; χρῆμα! Χρῆμα!

Γι' αὐτὸ θὰ περιορισθοῦμε μόνον εἰς τὰ ἀπαραίτητα ἔργα ποὺ πρέπει καὶ δύναται νὰ γίνουν, ἀρκεῖ ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν ἡ Κοινοτικὴ ἀρχὴ καὶ νὰ συνδράμουν οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ἀπανταχοῦ Αἰτωλικιώται.

α) Ρυμοτομίαν τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως, ὡς ἐγένετο ἤδη καὶ εἰς τὴν μεσημβρινήν.

β) Ἡλεκτροφωτισμὸν τῆς πόλεως, δεδομένου ὅτι τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα στοιχίζει σήμερα ὀλιγώτερον καὶ ἀπὸ τὰ πετρελαιοφάναρα ἀκόμη.

γ) Ἐπισκευὴν τοῦ δημαρχείου. Ἐνα κομψὸ κτίριον, εἰς τὸ ὁποῖον γίνονται ὑποδοχαὶ καὶ τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὴν πόλιν, εἶναι κρῖμα νὰ μένη ἄβαφον καὶ ἐσωτερικῶς κατεστραμμένον.

δ) Ἐπισκευὴν τῆς ἀγορᾶς, τοῦ ωραίου αὐτοῦ κτιρίου, ποὺ ἔγινε κατάμαυρο ἐλλείψει ὀλίγης ἀσβέστου!

ε) Ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν.

στ) Ἀνέγερσιν πάσῃ θυσία ἐνὸς μικροῦ θεάτρου κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ «Μαλλιαροπουλείου» τῆς Τριπόλεως. Οἱ Αἰτωλικιώται εἶναι φιλόμουσοι.

Ἐνα κομψὸ θεατράκι ὄχι μόνον θὰ διατηρῇ διαρκῶς θίασον ἢ κινηματογράφον ἀλλὰ θὰ χρησιμοποιῆται καὶ δι' ἐορτάς καὶ διαλέξεις. Ἡ κατασκευὴ τοῦ θεάτρου ἄς μὴ ἐκληφθῇ ὡς πολυτέλεια. Ἀποτελεῖ ἀνάγκην γιὰ τὸ Αἰτωλικόν. Ἐνα θέατρον θὰ μεταβάλλῃ ἐντελῶς τὴ μονότονη καὶ ἐκνευριστικὴ ζωὴ τῶν κατοίκων. Θὰ τοὺς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὶς ταβέρνες καὶ τὰ χαρτοπαίγνια, τὴ μάστιγα αὐτὴ κάθε μικροπόλεως. Θὰ διαπαιδαγωγῆσιν τὸν λαόν. Θὰ διδάξῃ τοὺς μαθητάς. Θὰ δημιουργήσῃ νεολαίαν ποὺ θὰ ἐργασθῇ γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ τόπου. Θ' ἀναγεννήσῃ. Τὸ θέατρον, καθ' ἡμᾶς, πρέπει νὰ γίνῃ τὸ ταχύτερον καὶ δι' ἐράνων.

ζ) Ἐξωραϊσμὸν τῆς πρὸ τῆς Ἀγορᾶς ἐξέδρας.

η) Ἐξωραϊσμὸν τῶν δύο πλατειῶν.

ι) Ἀνέγερσιν εὐθηνῶν οἰκιῶν. Ἐπὶ τῆς προτάσεως ταύτης, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Διὰ τοῦ ἄρθρου 5 τοῦ ἀπὸ 19 Μαΐου ἐ.δ, Νομοῦ. Διατάγματος «Περὶ ἀνεγέρσεως εὐθηνῶν οἰκιῶν», ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κοινότητα ὅπως, κατόπιν αἰτήσεώς της πρὸς τὸ Ἰπουργεῖον Ὑγιεινῆς καὶ Κοιν. Προνοίας, προέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μὲ Ἐταιρείας διὰ τὴν ἀνέγερσιν εὐθηνῶν οἰκιῶν, ἀναλαμβάνουσης τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ὅπως χορηγήσῃ τὸ ἀπαιτούμενον δάνειον εἰς τὰς Ἐταιρείας ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ κράτους. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὅλοι οἱ κάτοικοι θὰ δυνηθοῦν νὰ ἀνεγείρουν ἐπὶ τῶν σημερινῶν ἐρειπωμένων σπιτιῶν των ωραίας καὶ ὑγιεινὰς κατοικίας μὲ ἐλαχίστην δαπάνην καὶ μὲ τὰς μᾶλλον δυνατὰς εὐκολίας. Ἐπὶ πλέον αἱ Ἐταιρεῖαι ποὺ δ' ἀναλάβουν τὴν ἐργασίαν αὐτὴν θὰ διαπραγματευθοῦν καὶ τὰ

προαναφερθέντα ἔργα ἐξωραϊσμοῦ, τὰ ὁποῖα τοιουτοτρόπως θὰ γίνουν μὲ τοὺς αὐτοὺς ὄρους καὶ εὐκολίας πληρωμῆς. Ἔτσι τὸ Αἰτωλικὸν θὰ μεταβάλλῃ ὄψιν καὶ οἱ κάτοικοι θὰ εὐγνωμονοῦν τὴν Κοινοτικὴν Ἀρχὴν ποῦ θ' ἀναλάβῃ μίαν τόσον ἐπωφελεῖ πρωτοβουλίαν.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 11-11-1923)

4. Ἐμπόριον.

Τὸ ἐμπόριον τοῦ Αἰτωλικοῦ διακρίνεται: α) εἰς Εἰσαγωγικόν, β) εἰς Ἐξαγωγικόν καὶ γ) εἰς Διαμετακομιστικόν.

Τὸ Εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον ἤρχετο μέχρι πρό τινων ἐτῶν εἰς δευτέραν μοῖραν, μετὰ τὸ τοῦ Ἀγρινίου. Ἦτο δὲ φυσικὸν κέντρον ἐφοδιασμοῦ τῶν περιφερειῶν Αἰτωλικοῦ, Παραχελωΐτιδος, Οἰνιάδος καὶ Ὠλενείας. Ἐν τούτοις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐνεκρώθη, αἱ δὲ ἀνωτέρω περιφέρειαι ἤρχισαν διαρρέουσαι πρὸς τὸ Ἀγρίνιον καὶ Μεσολόγγι. Τὸ μέγα αὐτὸ σφάλμα ὀφείλεται καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τοὺς ἐμπόρους. Ἄς ἀπολογηθοῦν οἱ ἴδιοι διατί ἐγκατέλειψαν τὰς ἐργασίας των, τὰς τόσον ἐπικερδεῖς, ζημιώσαντες οὕτω καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὴν πόλιν, ἥτις πολλὰ ἐκέρδιζεν ἐκ τῆς ἐμπορικῆς ταύτης κινήσεως. Ἡ ἐμποροπανήγυρις τῆς 14ης Σεπτεμβρίου κατηργήθη. Καὶ ὅμως ἡ πανήγυρις αὕτη προσέδιδεν ἐξαιρετικὴν κίνησιν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἄπειρα κέρδη εἰς τοὺς ἐμπόρους καὶ τὴν Κοινότητα. Ὅπωςδὴποτε, ἡμεῖς ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι τὸ Αἰτωλικὸν ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὸν ἐμπορικὸν κέντρον καὶ οἱ ἔμποροι θὰ ἠδύναντο νὰ τὸ ἐκμεταλλευθοῦν. Πλήρης ἐπάρκεια εἰς τὰ εἶδη καταναλώσεως θὰ ἠδύνατο νὰ συγκεντρώσῃ καὶ πάλιν ὅλας τὰς περὶ τὸ Αἰτωλικὸν περιφέρειας, διότι καὶ πλησιέστερον εἶναι ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην πόλιν καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ἐμπορευμάτων των εὐκολωτέρα.

Τὸ Ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον ἀκμάζει ὅπωςδὴποτε χάρις εἰς τὰ ἄφθονα καὶ ἐκλεκτὰ προϊόντα ποῦ παράγει ὁ τόπος. Ἡ τε σιδηροδρομικὴ καὶ θαλασσία συγκοινωνία ὑποβοηθοῦν πολὺ εἰς τὴν ἐξαγωγικὴν κίνησιν τῶν προϊόντων τούτων. Ἐν τούτοις μία ἐπιστημονικὴ καὶ διαφημιστικὴ ἐκμετάλλευσις τῶν κυριωτέρων εἰδῶν θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ διαδώσῃ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἀκόμη. Ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἐκμετάλλευσιν ταύτην ὡς ἐξῆς:

α') Ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν τῶν ἰχθυοτροφείων.

β') Ἰδρυσιν προτύπου βιομηχανίας παστῶν ἰχθύων διὰ τῆς μετακλήσεως ξένων εἰδικῶν.

γ') Βιομηχανίαν τοῦ οἴνου. Τὰ κρασιὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ φημίζονται. Καλὴ ἐπεξεργασία, συσκευασία καὶ κατάλληλος διαφήμισις θὰ τὰ διέδιδον, ὡς εἶδος πολυτελείας, εἰς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν.

δ') Βιομηχανίαν τοῦ ἐλαίου. Ὅ,τι θὰ ἐγένετο γιὰ τὸ κρασί, θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ γιὰ τὸ λάδι, ποῦ ἐξάγεται ἐν ἀφθονίᾳ καὶ εἰς ἀρίστην ποιότητα.

ε') Βιομηχανίαν τοῦ καπνοῦ, ὅπως γίνεται καὶ στὸ Ἀγρίνιον.

Τὰ αὐτὰ θὰ ἡδύναντο νὰ λεχθοῦν καὶ διὰ τὰ λοιπὰ προϊόντα. Τὰ πορτοκάλια, ἐπὶ παραδείγματι, φημίζονται. Ἡ παγκόσμιος Ἐμπορικὴ Γεωγραφία κάμνει ἰδιαιτέραν μνείαν αὐτῶν. «Αἰτωλικιώτικα πορτοκάλια» φωνάζουν παντοῦ. Καὶ ὅμως οἱ Αἰτωλικιώται τὰ πωλοῦν σὰν τὸ ἔσχατον τῶν προϊόντων. Κατάλληλος συσκευασία, ὥστε νὰ διατηροῦνται καὶ κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας, θὰ ἡδύναντο νὰ τὰ διαδώσῃ εὐκόλα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ μὲ πολὺ ὑψηλὰς τιμὰς.

Τὰ πάντα σήμερον τὰ διέπει ἡ διαφήμισις καὶ ἡ κατάλληλος κατεργασία. Στὴν Ἀμερικὴν δαπανοῦν ἑκατομμύρια μόνον γιὰ διαφημίσεις. Ἡ ρεκλάμα ἐκεῖ ἔγινεν ἐπιστήμη. Καὶ γι' αὐτὸ προοδεύουν καὶ γι' αὐτὸ πλουτίζουν. Στὸ Αἰτωλικὸν δὲν ὑπάρχουν ἐπιχειρηματικὰ μυαλά; Χρῆμα ἔχουν. Γιατί δὲν ἀκολουθοῦν τὸ προοδευτικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς; Θὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ πλούσιοι καὶ ὁ τόπος παράδεισος.

Τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον εἶναι ἀρκετὰ ζωηρόν. Χάρις εἰς τὴν ἀκμάζουσαν ναυτιλίαν, εἰς τὴν συγκοινωνίαν καὶ τὴν γεωγραφικὴν του θέσιν, τὸ Αἰτωλικὸν κατέχει τὰ σκῆπτρα σήμερον εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐν τῷ νομῷ Αἰτωλοακαρνανίας. Ἐν τούτοις, ἂν γίνῃ ὁ λιμὴν Μεσολογγίου, τὸ ἐμπόριον τοῦτο θὰ φύγῃ ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Αἰτωλικιωτῶν. Ἄς προσέξουν πολὺ σ' αὐτὸ οἱ ἀρμόδιοι καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι. Ὅ,τι σκέπτεται νὰ κάμῃ τὸ Μεσολόγγι, θὰ ἡδύναντο νὰ τὸ κάμῃ τὸ Αἰτωλικὸν μὲ τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης, ὡς ἐξεθέσαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιόν μας. Ἐὰν ἐκσκαφῇ καὶ εὐρυνθῇ ἡ αὐλάξ, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἤδη λιμὴν, τὸ ζήτημα τοῦ λιμένος τῆς Αἰτωλοακαρνανίας λύεται.

Δύο ἢ τριῶν μηνῶν ἐργασία μὲ ἓνα ἐκσκαφέα καὶ ὁ λιμὴν τελειώνει. Τεχνικὰ ἔργα δὲν χρειάζονται, διότι ἔχει προνοήσει περὶ αὐτῶν ἡ φύσις.

Αἰτωλικιώται, κινηθῆτε! Τὸ εὐτυχὲς μέλλον τῆς πατρίδος μας προσμειδιᾶ μὲ τὸν προκλητικώτερον τρόπον. Μὴ τὸ ἀποκρούετε.

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 12-11-1923)

5. Ἐπίλογος.

Αἱ φιλόξενοι στήλαι τῆς «Στερεᾶς Ἑλλάδος» μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀπασχολήσω ἐπὶ μακρὸν τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀναγνώστας τῆς μὲ τις «Αἰτωλικιώτικες ἀναμνήσεις» μου. Δὲν γνωρίζω κατὰ πόσον ὠφέλησαν αὐταὶ ἢ θὰ ὠφελήσουν τὴν ἰδιαιτέραν μου πατρίδα, ἢ κυρίως καὶ ἐνδιέφερον. Ἐγὼ τὰς ἔγραψα διὰ νὰ ὠφελήσουν. Καὶ διὰ τοῦτο περιέλαβα εἰς αὐτάς, ἐκτὸς τῶν κυρίων ἀναμνήσεων περὶ τῆς δράσεως τοῦ Συλλόγου τῶν Ἐρασιτεχνῶν κλπ., καὶ σύντομον περίληψιν τῆς ἐνδόξου ἱστορίας τοῦ Αἰτωλικοῦ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς καὶ μελέτας τινὰς περὶ τῶν ἔργων, ὧν ἔχει ἀνάγκη τὸ Αἰτωλικὸν διὰ νὰ ἐξυγιανθῇ, ἐξωραϊσθῇ, εὐημερήσῃ καὶ προαχθῇ.

Πρὶν ἢ κλείσω τὴν μελέτην μου ταύτην, θεωρῶ σκόπιμον νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ σχετικῶς μὲ τὰς ἱστορικὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἐκληροδότησεν εἰς τοὺς Αἰτωλικιώτας ὁ ἡρωϊσμὸς τῶν προγόνων των. Αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ κληρονομίαι ἐπιβάλλουσι, κατ' ἐμέ, τὰ ἑξῆς:

α) Ἐξωραϊσμὸν τοῦ Ντολμᾶ. Ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος χῶρος πρέπει νὰ ἐπιχωματωθῆ, νὰ δενδροφυτευθῆ καὶ νὰ καλλιεργηθοῦν ὠραῖοι κῆποι. Παρὰ τὸν σημερινὸν δὲ Σταυρὸν νὰ στηθῆ ἡ προτομὴ τοῦ Λιακατᾶ, εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν γενναῖον προασπιστὴν τοῦ Αἰτωλικοῦ.

β) Ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἱστορικοῦ Ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, ὡς ὑπεδείξαμεν καὶ εἰς προηγούμενα κεφάλαια. Πρὸ αὐτοῦ δὲ νὰ στηθῆ ἐν καιρῷ ἡ προτομὴ τοῦ Παπαοικονόμου, τοῦ ἡρωϊκοῦ ἐκεῖνου ἱερέως, ὅστις ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἡ ψυχὴ τῶν ἀγωνιζομένων.

γ) Ἀνέγερσιν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς προκυμαίας τῆς πόλεως τῆς προτομῆς τοῦ Ἄγγλου φιλέλληκος Ἄστιγγος, ὅστις, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὅπως ἀνακαταλάβῃ τὸ Αἰτωλικόν, εὔρε τὸν θάνατον εἰς τὰ γαλανὰ νερὰ τῆς λιμνοθαλάσσης.

δ) Καθορισμὸν τοπικῆς ἑορτῆς. Πρὸς τοῦτο δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ κάτωθι ἡμερομηνίαι (νέου Ἡμερολογίου), μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ ἡ ἐκλογή:

- 1) Τὴν 3 Ἰουνίου 1891 ὑψώθη ἡ σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως.
- 2) Τὴν 21 Νοεμβρίου 1823 ἔγινε τὸ θαῦμα τῶν Ταξιαρχῶν.
- 3) Τὴν 13 Μαρτίου 1826 ἔγινεν ἡ μάχη τοῦ Ντολμᾶ.
- 4) Τὴν 15 Μαΐου 1828 ἀνεπετάσθη ἐκ νέου ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας.

Ἐκ τῶν ἡμερομηνιῶν τούτων δέον νὰ γίνῃ ἡ ἐκλογή μεταξὺ τῆς 3ης Ἰουνίου, ἐπετείου τῆς κηρύξεως τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ τῆς 15ης Μαΐου, ἐπετείου τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἵνα εὖνοῃ καὶ ὁ καιρὸς τὰς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἑορτάς. Τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον ἄς ἐκλέξῃ καὶ ἄς ἐνεργήσῃ διὰ τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς τοπικῆς ταύτης Ἐθνικῆς ἑορτῆς.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς ταύτης τὸ πρόγραμμα δέον νὰ περιλαμβάνῃ:

- α) Δοξολογίαν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν.
- β) Ἐπιμνημόσυνον δέησιν εἰς Ντολμᾶν.
- γ) Λεμβοδρομίαν. ἀπὸ Αἰτωλικοῦ εἰς Ντολμᾶν καὶ τὰνάπαλιν μετὰ βραβείων καὶ
- δ) Λαμπαδηφορίαν εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν.

Μετὰ 2 1/2 ἔτη συμπληροῦται ἑκατονταετηρὶς ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Ντολμᾶ. Ἄς ἐργασθοῦν ἀπὸ τῶρα οἱ ἀρμόδιοι διὰ τὸν μεγαλοπρεπέστερον ἑορτασμὸν τῆς ἐνδόξου ταύτης ἐπετείου.

Συνιστῶ εἰς τὴν νεολαίαν, ὅπως ἐπανιδρύσῃ τὸν ἱστορικὸν Σύλλογον τῶν Ἐρασιτεχνῶν, ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν Κοινοτικὴν Ἀρχὴν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὅσων ἀνέπτυξα ἐν τῇ μελέτῃ μου. Ἦδη πληροφοροῦμαι, ὅτι ἰδρύθη σοβαρὸς ὄμιλος, ὅστις ἀρχίζει τὴν δρᾶσιν του μὲ τὴν δενδροφύτευσιν τῆς πόλεως. Τὸ ὄνομα τοῦ φερομένου ὡς προέδρου, ἀγαπητοῦ Κώστα Βυσίου, μοῦ δίδει μεγάλας ἐλπίδας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν προσπαθειῶν του.

Ὁ σπόρος ἐρρίφθη. Εἶμαι βέβαιος, ὅτι πολὺ σύντομα θὰ καρποφορήσῃ. Εὐτυχεῖς ἐκεῖνοι ποὺ θὰ συνδέσουν τὸ ὄνομά των μὲ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ὠραίας μας πατρίδος.

Ἀθῆναι 1923 Γ. ΣΩΚΟΣ

(«Στερεὰ Ἑλλάς», 25-11-1923)

Δ΄ ΑΛΛΑ ΑΡΘΡΑ

Ἡ ὀνομασία τοῦ Αἰτωλικοῦ.

(Ἀποσπάσματα ἐξ ἄρθρου δημοσιευθέντος εἰς τὴν «Στερεὰν Ἑλλάδα» τὴν 02-12-1923)

Παρηκολούθησα καὶ παρακολουθῶ μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος τὰς δημοσιευθείσας ἀναμνήσεις τοῦ κ. Σώκου. Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰ μικρὰ καὶ ἄσημα ἐκ πρώτης ὄψεως φαινόμενα, εἶναι ἐν γένει πολύτιμος λαογραφικὴ ὕλη καὶ συμπλήρωσις ἢ πηγὴ τῆς μεγάλης καὶ ἀληθοῦς ἱστορίας ἐνὸς τόπου, ἢ ὅποια σύγχρονος δὲν γράφεται μὲν μετὰ κύρους καὶ δὲν κάμνει ἐντύπωσιν σήμερον, δύναται ὅμως καὶ θὰ γραφῆ μίαν ἡμέραν μετὰ καιροῦ καὶ χρόνου. Κάποτε τὰ κατ' ἰδίαν αὐτὰ ἀπομνημονεύματα, αἱ μονογραφίσι περὶ μιᾶς ὅσον καὶ περιορισμένης ἐποχῆς ἢ ἐνὸς ὅσον καὶ ἀσήμου ἢ παραγνωρισθέντος ἀνδρός, ἐκλόνισαν καὶ μετέτρεψαν ὀλόκληρον ἱστορικὸν οἰκοδόμημα καὶ ἐξέσχισαν ὀλοκλήρους σελίδας, καὶ δι' αὐτὸ εἰς τὸν περιοδικὸν τύπον, εἰς τὰ μεγάλα περιοδικὰ συγγράμματα τῆς Εὐρώπης τιμῶνται καὶ πληθύνονται καθ' ἑκάστην...

...Δι' αὐτό, ἐπαναλαμβάνω, λίαν ἀξιέπαινος καὶ εὔστοχος ἢ ἐπιχειρήσις αὐτὴ τοῦ κ. Σώκου καὶ ἰδίως ἢ εἰς τὸ Ἡ' αὐτοῦ κεφάλαιον ἀπόπειρα νὰ ἀναστήσῃ ἱστορικῶς τὸ πραγματικὸν ὄνομα τῆς πατρίδος του, τῆς ἐνδόξου αὐτῆς πολίχνης ἢ πόλεως, ἢ ὅποια ἂν ἐγνώσθη καὶ ἤκμασε καὶ ἐδοξάσθη εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐγνώσθη καὶ ἤκμασε καὶ ἐδοξάσθη ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Ἀνατολικό», ὑπὸ τὴν μετονομασίαν τῆς δὲ τὴν σχολαστικὴν, τὴν δασκαλικὴν, τὴν μωρὰν, τὴν σημερινήν, οὔτε εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρξε γνωστὴ, οὔτε κατὰ τὴν πῆξιν τῆς καὶ μεταγενεστέραν τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους ἀκμὴν τῆς μνημονεύεται, ἀφότου δὲ ἀπέκτησεν αὐτὴν, ἔμεινεν εἰς ἀφάνειαν καὶ δευτερεύουσαν θέσιν, ἐκλογικὴν καὶ μόνον, καὶ μόλις ὁ κ. Σώκος τελευταῖον πολὺ εὐλόγως καὶ ἀξιεπαίνως ἐπεχείρησε νὰ τὴν ἀνασύρῃ...

Τὸ θαῦμα (τῶν Ταξιαρχῶν)... τὸ ὅποῖον τόσον γλαφυρῶς καὶ εὐλόγως διθυραμβικῶς περιέγραψεν εἰς τὰς «Αἰτωλικιώτικας ἀναμνήσεις» του καὶ τελευταίως εἰς τὸ ἄρθρον του, δὲν ἔγινεν εἰς τὸ ἄγνωστον τότε καὶ μετεμφυχωμένον Αἰτωλικόν, ἀλλ' εἰς τὸ πασίγνωστον καὶ ἱστορικῶς καὶ διοικητικῶς Ἀνατολικόν, καὶ ὄχι μόνον ὁ Τουδέλης καὶ ὁ Γαρζώνης ἀλλὰ καὶ ὄλαι αἱ ἐκθέσεις τῶν προβλεπτῶν τῆς Βενετίας, τῶν προβεντιτόρι, πολλὰς τῶν ὁποίων ἔχω ὑπ' ὄφει μου, ἀποκαλοῦσι Νατολικό κατὰ παράλειψιν ἢ ἐκθλιψιν τοῦ «α», ὡς συνήθως. Ἀλλὰ ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Μουσταῆς τὸ «Ἀνατολικό» ἐπολιόρησε καὶ ὁ Μαυροκορδάτος εἰς τὸ «Ἀνατολικόν» ἐκάλεσε τὴν τοπικὴν του Συνέλευσιν καὶ ὁ Ἄστιγξ τὸ «Ἀνατολικό» ἐπολιόρησε καὶ ὁ Καποδίστριας τὸ «Ἀνατολικό» ἀνέκτησε καὶ ὁ Τρικούπης τὸ «Ἀνατολικό» ἱστόρησεν. Ὅλοι δὲ οἱ εὐρωπαϊκοὶ χάρται, ὡς τοῦ KINPERT, ANETOLIKO τὸ σημειοῦν.

(Ἐξ ἄλλου)... ὁ λαὸς τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ σήμερον δυσκολεύεται νὰ δώσῃ τὴν ψευδῆ αὐτὴν ὀνομασίαν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὴν ἢ Ἀνατολικό ἀκόμη, ἢ Ἄντελικό ἢ καὶ Ἀγγελικό, ποὺ σὰν κάτι ἄλλην διαίθησιν νὰ περιέχῃ ἐκ τῶν Ἀγγέλων.

Συμπέρασμα μου, ὅτι ὅλοι οἱ γράφοντες καὶ ὀμιλοῦντες περὶ Αἰτωλικῶν καὶ μὴ ὄντες ὑποχρεωμένοι ἐκ τῆς ἐπισήμου προελεύσεως καὶ ἀφειρησίας ἢ, διευθύνσεως νὰ τιτλοφορῶσιν αὐτὸ Αἰτωλικόν, πρέπει νὰ ἀποκαλῶσι καὶ ὀνομάζωσι μὲ τὸ ἀληθινὸ καὶ ἱστορικὸν ὄνομά του, ἕως οὔ ἡ δημοτικὴ του ἀρχή, τὸ κοινοτικόν του συμβούλιον, λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ εἰσηγηθῇ εἰς τὴν Πολιτείαν τὴν ἀνασύστασιν αὐτοῦ καὶ ἀποκατάστασιν.

Μεσολόγγι 8-21 Νοεμβρίου Χ. ΠΑΛΑΜΑΣ.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν προσεχῶν Δημοτικῶν ἐκλογῶν

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ - ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

(Ἐκ τῶν διαφόρων ἄλλων ἄρθρων τοῦ Γ. Σώκου, δημοσιευθέντων εἰς τὴν «Στερεὰν Ἑλλάδα», ἐπελέγη τὸ ἀκόλουθον διὰ τὸ Μεσολόγγι).

Μέσα στὴν παραζάλη τοῦ Δημοψηφίσματος καὶ μέσα στὶς μεγάλες προετοιμασίες γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Βύρωνος, σὰν βόμβα μᾶς ἔπεσε καὶ μιὰ εἶδησι, πὺ ὅσον δειλὰ καὶ μὲ χαρακτηριστικὴ ἀπλότητα καὶ ἂν ἐδημοσιεύθη στὸ προπερασμένο φύλλο τῆς «Στερεᾶς Ἑλλάδος», παρήγαγεν ἐν τούτοις ἐξαιρετικῶς εὐχάριστη ἐκπληξι καὶ ἄδολο ἐνθουσιασμὸ σὲ ὅλους ἐκείνους πὺ ἀγαποῦν καὶ πονοῦν τὸ ἱστορικὸ μας Μεσολόγγι.

Ὁ Χρῆστος Εὐαγγελᾶτος, τὸ ἀγαπημένον παιδὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, πὺ ἀπὸ χρόνια τώρα ἔχει ἀφιερῶσει γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἀνάπτυξί τῆς ὅλης του τὴν ὑπαρξί, ἀπεφάσισε νὰ παλαίση στὰς προσεχεῖς ἐκλογὰς γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Δημάρχου Μεσολογγίου.

Δὲν ἔχω τὴν πρόθεσιν νὰ γράψω προεκλογικὸν ἄρθρον, γιὰτὶ δὲν ἀσχολοῦμαι ποτὲ μὲ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τὰ ζητήματα. Δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ πλέξω ἐγκώμια γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Εὐαγγελᾶτου, ἀπὸ κείνα πὺ συνηθίζεται νὰ πλέκωνται καὶ γιὰ τὰ πιὸ ἀνάξια ὑποκείμενα στὰς παραμονὰς ἐκλογῶν.

Θὰ γράψω μόνον γιὰ τὸ Μεσολόγγι καὶ μόνον γι' αὐτό. Καὶ ἂν θὰ πῶ τίποτε καὶ γιὰ τὸν Εὐαγγελᾶτον, θὰ τὸ κάμω γιὰτὶ, ὅπως θ' ἀποδείξω, στὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει γεννηθῆ μία πολὺ στενὴ σχέσις μετὰ τῶν δύο αὐτῶν ὀνομάτων.

Ἐξορκίζω ὅλους τοὺς Μεσολογγίτες νὰ ρωτήσουν μὲ εἰλικρίνεια καὶ χωρὶς πάθος τὴ συνείδησί τους:

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, ὅτι ὅπως κατήντησε τελευταίως τὸ Μεσολόγγι, εἶναι ἀνάξιον τοῦ μεγάλου ὀνόματός του καὶ τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν πὺ ἐγέννησε;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πῶς ἐπειτ' ἀπ' τὸν Χαρίλαον Τρικούπην δὲν βρέθη κανεὶς, μὰ κανεὶς, ἀπ' τοὺς Μεσολογγίτες, Πρωθυπουργοὺς, Ὑπουργοὺς ἢ Δημάρχους, νὰ κάμῃ κάτι καλὸ γιὰ τὴν ἰδιαιτέρα του Πατρίδα;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πῶς τὰ ἔλη, οἱ βρωμερὲς ἀκαθαρσίες, οἱ λάσπες καὶ τόσα ἄλλα παρόμοια στέλλουν κάθε μέρα στὸ Νεκροταφεῖο ἀρκετοὺς σκελετοὺς, πὺ γεννήθησαν ἐν τούτοις μὲ τὸ καθαρὸ αἷμα τῶν ἡρωϊκῶν προγόνων των;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πὼς ἡ ἀξιοθρήνητη αὐτὴ κατάσταση ἦταν ἡ κυριώτερη ἀφορμὴ νὰ φύγη ἡ Μεραρχία ἀπ' τὸ Μεσολόγγι καὶ ν' ἀπονεκρώσῃ τότε τὴ ζωὴ του;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πὼς ὅποιος ξένος ἐπισκεφθῆ τὸ Μεσολόγγι καὶ τ' ἀντικρύσῃ γιὰ πρώτη φορά, δίχως φωτισμό, δίχως δρόμους, δίχως κήπους, δίχως κέντρα, δίχως σπίτια ἀκόμα, σχηματίζει τὴν ἀθλιεσττέρα ἐντύπωσι;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πὼς δὲν ὑπάρχει στὸ Μεσολόγγι ἐμπόριο καὶ πὼς τὸ τράβηξε ὅλο τὸ Ἄγρινο, γιὰτὶ παραμένει ἀκόμα ἄλυτο τὸ ζήτημα τοῦ λιμένος, ποὺ συζητεῖται καὶ θεωρεῖται ὡς «ἐπείγον» καὶ «φλέγον» ἀπὸ τότε ποὺ ἐγὼ τοῦλάχιστον ἔμαθα νὰ συλλαβίζω;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πὼς ἂν δὲν συνεκινεῖτο ἡ εὐγενικὴ ψυχὴ ἐνὸς ξένου Νομάρχου δὲν θὰ ὑπῆρχον σήμερα οὔτε τὰ Ἡρώα, γιὰ νὰ τελοῦμε κάθε χρόνο, γιὰ τὸν τύπο ἔστω, τὰ Ἐλευθέρια;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πὼς τὸ Νεκροταφεῖο, ποὺ ἀναπαύονται οἱ προσφιλεῖς μας, ἔγινε λειβάδι ποὺ τρέφονται ἀπ' τ' ἄγρια χόρτα τοῦ ὅλα τ' ἀδέσποτα ζῶα;

Εἶναι ἢ δὲν εἶν' ἀλήθεια, πὼς μὲ ὅλη τὴ κατάργησι τῶν δαπανῶν τὰ ταμεῖα τοῦ Δήμου μετεβλήθησαν εἰς προσφιλέστατον ἐνδιαίτημα τῶν ἀρουραίων;

Καὶ ἀφοῦ αἱ συνειδήσεις των ἀπαντήσουν μὲ ἓνα μεγάλο «Ναί», ὅπως εἶμαι βέβαιος, θὰ ρωτήσω τοὺς καρτερικοὺς Μεσολογγίτες:

Ἔπειτ' ἀπ' τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἐγκληματικὴ ἐγκατάλειψι, στὴν ὁποίαν καταδίκασαν τὸ Μεσολόγγι οἱ κατὰ καιροὺς ἄρχοντές του, θὰ δεχθῆτε καὶ πάλι σὰν δοῦλοι, σὰν τυφλὰ ἀνδράποδα, σεῖς οἱ ἀπόγονοι τῶν ἐνδοξοτέρων ὑπερμάχων τῆς Ἐλευθερίας, νὰ συρθῆτε στὶς κάλπες των καὶ νὰ τιμήσετε τὰ ἔργα των αὐτὰ μὲ τὴν ψῆφον σας;

Ἦχι! φωνάζω ἐγὼ, ποὺ δὲν δεσμεύομαι ἀπὸ προσωπικὰς συμπαθείας. Ἦχι! εἶμαι βέβαιος πὼς θὰ φωνάξετε καὶ σεῖς, ποὺ ἡ ὑπομονὴ σας ἔχει πιά ἐξαντληθῆ καὶ ποὺ σὰς δίδεται, ὕστερ' ἀπὸ τόσα χρόνια, ἡ εὐκαιρία ν' ἀπαλλαγῆτε πιά ἀπ' τοὺς παλιοὺς δημοτικούς σας ἄρχοντας, ποὺ τόσο εὐσυνείδητα εἰργάσθησαν γιὰ σὰς.

Καὶ ἔπειτα θὰ ρωτήσετε: ποιόν, λοιπόν, θὰ φέρωμεν; Καὶ θὰ σὰς ἀπαντήσω ἐγὼ, μὲ εἰλικρίνεια, δίχως καμμιὰ προκατάληψι:

Τὸν Εὐαγγελᾶτο, ποὺ ζητεῖ τὴ ψῆφον σας μὲ τὸ θάρρος ποὺ τοῦ δίδει ὅχι τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, ὅχι ἡ βελάδα καὶ τὸ σκληρὸ καπέλλο, ὅχι τὸ χρῆμα, ἀλλὰ ἡ ἐργασία, ἡ θετικὴ, ἡ ἐνθουσιώδης, ἡ ἀποτελεσματικὴ, ἡ ἀνιδιοτελής, ἡ σιωπηρὰ ἐργασία, στὴν ὁποίαν ἀφοσιώθηκε ἀπὸ χρόνια τώρα μὲ ὅλον τὸν ζῆλον καὶ τὴν ὀρμὴν τοῦ νεανικοῦ του ὀργανισμοῦ.

Καὶ τί νὰ πῆ κανεῖς γιὰ τὸν ἐνθουσιώδη αὐτὸν νέον, ποὺ ἔγινε δικηγόρος, ποὺ ἔγινε θεολόγος, ποὺ ἔγινε δημοσιογράφος, ποὺ ἔβγαλε κι ἐφημερίδα ἀκόμα, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ μ' αὐτὰ μόνον καὶ μόνον τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Αἰτωλοακαρνανία ὀλόκληρη;

Καὶ τί νὰ πῆ κανεῖς γιὰ τὸ παιδί αὐτό, μέλος πολῦτιμο τῶν παλιῶν μας Συλλόγων, ποὺ κάποτε εἶχαν ἀφήσει ἀλησμόνητη ἐποχὴ στὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Αἰτωλικό, γιὰ ὅσα προσφέρει τέσσαρα χρόνια τώρα στὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν Αἰτωλοακαρνανία;

Γράφει, ξεφυλλίζει ὄλες τὶς βιβλιοθηκῆς γιὰ νὰ ζωντανέψῃ τὴν ἱστορία τοῦ Μεσολογγίου, τρέχει, ἐνεργεῖ, ἰδρύει τὸν Σύλλογον τῶν Αἰτωλοακαρνανῶν, διοργανώνει τὰς ἐορτὰς τῆς Ἑξόδου στὰς 21, 22 καὶ 23, ποὺ ἐκινδύνευαν νὰ μὴ γίνουν, μαζεύει ἐράνους, στήνει ἀνδριάντας καὶ στήλας, ἀγοράζει καὶ ἐξωραΐζει ἱστορικοὺς χώρους, συντρέχει τὸν Ἐμπορικὸ Σύλλογον, φωνάζει γιὰ τὸ νεκροταφεῖο, γιὰ τὶς φυλακῆς, γιὰ τοὺς στρατῶνας, γιὰ τὸν λιμένα, γιὰ τὸν φωτισμό, γιὰ τὴν καθαριότητα, γιὰ τὰ χάλια τοῦ Σ.Β.Δ.Ε., γιὰ τὸ ὑπόστεγο τοῦ Κρουονερίου, γιὰ τὰ ἰχθυοτροφεία, γιὰ τὴν αὐξησὶ τῶν ἐσόδων τοῦ Δήμου, γιὰ τὴν ἰδρυσι Ταμείου ἐξυγιάνσεως καὶ γιὰ τόσα ἄλλα, ποὺ δὲν ἔχω πρόχειρα στὴ μνήμη μου.

Φωνάζει καὶ ἐνεργεῖ. Ἐνεργεῖ καὶ ἐπιτυγχάνει τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτά.

Εἶναι στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ ψυχὴ του βρίσκεται στὸ Μεσολόγγι.

Εἶναι στὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ ψυχὴ του στὴν Ἀθήνα.

Ἀναλαμβάνει νὰ παρουσιάσῃ ἀσπροπρόσωπο τὸ Μεσολόγγι στὰς ἐορτὰς τοῦ Βύρωνος. Γίνεται ἡ ψυχὴ τῶν ἐορτῶν. Ἀπαλλοτριώνει τὸν χώρο ποὺ ἦταν τὸ σπῆτι ποὺ ξεφύγησε ὁ Βύρων καί, πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἐορτῶν, κλείνεται στὸ ἐργαστήριον τοῦ Σώκου καὶ σὲ δεκαπέντε μέρες μονάχα ἐτοιμάζουν, ὁ ἓνας μὲ τὴν σμίλη κι ὁ ἄλλος μὲ τὴν ψυχὴ του, τὴν στήλην ποὺ στολίζει τώρα τὸν χώρον αὐτόν.

Ἀγοράζει σημαῖες, τρέχει στὸ Μεσολόγγι, δίνει ἀπὸ κεῖ τηλ/κὰς ὁδηγίαις, στήνει τὴν προτομὴν τοῦ Κίτσου. Ξανάρχεται, ξαναφεύγει καὶ δὲν θὰ ἡσυχάσῃ παρὰ ὅταν λήξουν αἱ ἐορταί.

Καὶ ὄλ' αὐτὰ χωρὶς ἰδιοτέλεια, χωρὶς ὑποχρέωσι, χωρὶς ἀρμοδιότητα κάν.

Αὐτὸς εἶναι ὁ Εὐαγγελᾶτος, αὐτὰ εἶναι τὰ ἔργα του, αὐτοὶ εἶναι οἱ τίτλοι του γιὰ τὸ μέλλον.

Θὰ ποῦν ἴσως μερικοί, πὼς ὄλ' αὐτὰ τὰ κάνει γιὰ νὰ γίνῃ Δήμαρχος.

Μάλιστα, θὰ τοὺς ἀπαντήσω, παραδέχομαι, ἂν θέλετε -ἂν καὶ ξέρω πὼς δὲν εἶν' ἀλήθεια- ὅτι γι' αὐτὸ τὰ κάνει. Εἶναι ἀξιόμιμπος γι' αὐτό; Γιατί δὲν μᾶς τὰ κάνουν καὶ οἱ ἄλλοι ὑποψήφιοι, ποὺ διαθέτουν καὶ μεγαλύτερη δύναμι; Ὁ μαθητὴς γιὰ νὰ πάρῃ ἀπολυτήριον δίδει ἐξετάσεις. Καὶ ὁ Εὐαγγελᾶτος αὐτὸ κάνει. Ἐμελέτησε, εἰργάσθη τέσσαρα χρόνια, ἐπῆρε «ἄριστα» στὰς ἐξετάσεις καὶ ζητεῖ τώρα ἀπὸ ἐκείνους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἐκοπίασε, τὸ δίπλωμά του. Ποῖς μπορεῖ νὰ τοῦ τὸ ἀρνηθῇ;

Ποῖς εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ παίρνοντάς παράδειγμα ἀπ' τὴν δρᾶσιν του ὡς τώρα, δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ φαντασθῇ τί θὰ γίνῃ τὸ Μεσολόγγι στὰ χέρια του;

Ἀλλὰ καὶ στὸν πιὸ δύσπιστο ἀκόμα θὰ εἶχα νὰ πῶ:

Ἐδοκιμάσατε τοὺς παλιοὺς καὶ εἶδατε σὲ τί χάλια ἔφεραν τὸ Μεσολόγγι. Δοκιμάσατε τώρα καὶ ἓναν νέον. Ποῖς ξέρει: Μπορεῖ ἀπὸ κεῖ ποὺ δὲν τὸ περιμένετε, νὰ ἰδῆτε ὅσα δὲν εἶδατε κι ἀπὸ τὸν Τρικούπη ἀκόμα.

Καὶ θὰ τὰ ἰδῆ τὸ Μεσολόγγι μὲ τὸν Εὐαγγελᾶτο. Ἄς εἶναι ὄλοι βέβαιοι, πὼς ἡ λευκὴ πῆφος, ποὺ θὰ τοῦ δώσουν στὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου, θὰ εἶναι καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ νέου οἰκοδομήματος, ποὺ θὰ στεγάσῃ τὴν ἀναγέννησιν, τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ Μεσολογγίου.

Νεκρολογίαί

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐπικηδείων καὶ νεκρολογιῶν, ποὺ ἐξεφωνήθησαν ἢ ἐγράφησαν διὰ τὸν Γ. Σῶκον. ἐπελέγησαν αἱ κατωτέρω:

Ὁ χάρος, ποὺ ἀπὸ καιρὸ εἶχε διαλέξει τὸ θῦμα του, ἔδωκε χθὲς τὸ τελευταῖο κτύπημα στὸ βασανισμένο κορμὶ καὶ ξάπλωσε νεκρὸ τὸ καλὸ παλληκάρι, τὸν πολυαγαπημένον Γιώργο.

Ἄν καὶ ἀπὸ καιρὸ φαινότανε τὸ καταστρεπτικὸ ἔργο, ποὺ σταγόνα πρὸς σταγόνα ἀποστράγγιζε τόσο μεγάλη, τόσο δυνατὴ καὶ τόσο διαλεχτὴ ζωὴ, ἕως τὴν τελευταία στιγμή ἢ ἀγάπη ζωογονοῦσε τὴν ἐλπίδα, πὼς κάτι ἀπρόοπτο, κάποιον θαῦμα δὲν θ' ἄφηνε νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ ἄδικος καὶ σκληρὸς αὐτὸς χαμός. Φρούδη ὅμως ἡ ἐλπίδα. Ὁ θάνατος εἶχε διαλέξει τὸ θῦμα του καὶ τὸ πῆρε. Κι ἔτσι τὸ χῶμα τοῦ τάφου ἐσκέπασε χθὲς τὴν ἐκλεκτὴ αὐτὴν ὑπαρξί.

Ἐκλεκτὴ ὑπαρξί ἦτανε ὁ Γεώργιος Σῶκος. Γεμᾶτος ἐνθουσιασμὸ καὶ θέλησι, γεμᾶτος πόθο γιὰ τὶς ἀνώτερες μορφές τῆς ζωῆς, ἔτρεχε ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε ἡ μάθησι καὶ τὸ φῶς, ὅπου ἡ δρᾶσι ἔθετε τὰ εὐγενῆ ἀγωνίσματα, ὅπου ὑπῆρχε ἔδαφος πρὸς δημιουργίαν, ὅπου τὸ καθῆκον, ἡ φιλία καὶ ἡ ἀλληλεγγύη ἐζητοῦσαν ἐνθουσιώδεις ἐργάτας. Ἴδου ὁ ἐνθουσιασμὸς του, ὅταν πολὺ νέος ἀκόμα μὲ ἄλλους συνομηλικούς του, ποὺ ὁ θάνατός του τοὺς κάνει νὰ πονοῦν πολὺ βαθεῖα, ἐδημιουργοῦσε στὴ μικρὴ ιδιαίτερή του πατρίδα μιὰ σχεδὸν μοναδικὴ ζωηρὴ καλλιτεχνικὴ κίνησι. Ἴδου ἡ σκληρὴ ὑποταγὴ τον εἰς τὸ καθῆκον ἀπέναντι τῆς πατρίδας, τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς φιλίας. Ἴδου ἡ ἐπίδοσί του στὰ γράμματα καὶ τὴν λογοτεχνίαν. Ἴδου ἡ ἐπιτυχία εἰς τὴν σύλληψι καὶ ἔκδοσι μεγάλων καὶ σπουδαίων ἔργων. Ἴδου τέλος ἡ στροφή του εἰς ἀναζήτησι ἀνωτέρου ιδεώδους. Ἡ ἀγάπη του καὶ ἡ θέρημ τῶ λόγου του γιὰ ὅ,τι μπορούσε νὰ ἐξυψώσῃ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ τάσσει μπροστά του ἓνα ἀνώτερο προορισμὸ ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς.

Αὐτὰ ἦτανε τὰ στοιχεῖα ποὺ συστήσανε τὴν ζωὴ του καὶ ἔδωκαν σ' αὐτὴν τὸν ιδιαίτερό της χαρακτήρα καὶ τὴν ξεχωριστὴ μορφὴ της.

Γι' αὐτὸ ὁ πρόωρος θάνατός του εἶναι ἀκόμη σκληρότερος καὶ κάνει τὸ πένθος ἀκόμα βαρύτερο. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἐνθύμησί του θὰ εἶναι παντοτεινὴ, καὶ θὰ διατηρῇ ἀκοίμητο τὸν πόνο ποὺ σπάρραξε χθὲς τοὺς συγγενεῖς του καὶ τοὺς φίλους του καὶ ὅσους τὸν ἐγνώρισαν.

29 Δεκεμβρίου 1937

(«Κραυγὴ» Μεσολογγίου, 05-01-1938)

ΝΙΚ. Ι. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἴατρος - Ὑφηγητῆς Πανεπιστημίου

Ἡ Στρατιωτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα σκληρότατον ὑπέστη πλήγμα!.. Ἔχασε, τὴν 27ὴν τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου, τὸν μεγάλον ιδεολόγον ἰδρυτὴν της, τὸν Γεώργιον Σῶκον.

Ὅταν τῶ 1926 ὁ τότε ἀν/ρχης Σῶκος «ἀνελάμβανε μὲ τὴν πύρινη φλόγα τοῦ μεγάλου ὄραματισμοῦ τὴν ἔκδοσιν τοῦ μνημειώδους ἔργου, τῆς Μεγάλης Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἐγκυκλοπαιδεῖας, ἤξευρε πὼς ἐπάνω στὰς ἐπάλλξεις τοῦ τεραστίου ἐκείνου δημιουργήματος θὰ ἐθυσιάζοντο ἄλκιμες ζωάς, ζωτικὰ καὶ σφύζοντα στοιχεῖα, καὶ θὰ ἐκάμπτοντο διανοητικὲς ἀντοχὲς καὶ σωματικὲς εὐρωστίες.

Μὰ δὲν ἐδίστασεν οὔτε στιγμή!

Ξεχείλιζε μέσα του τὸ δυναμικὸ, τὸ ἄφθονο, τὸ ζωντανό, τὸ πολύπτυχο.

Ἔνοιωθε πὼς στὴ ζωὴ αἱ προνομιούχοι σὰν κι Ἐκείνον φύσεις δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ μένουν κλεισμένες στὸν ἑαυτὸν τους καὶ νὰ φυλᾶνε ἐγωϊστικὰ τὴν ὑπεροχὴ τους, χωρὶς νὰ μεταλαμπαδεύουν ὄχι ἓνα μέρος μονάχα μὰ ὀλόκληρη τὴν ζωτικότητά τους στοὺς ἄλλους. Καὶ μὲ τὴν ἀγίαν πίστιν τοῦ διανοητικοῦ μαχητοῦ ἐθυσίασε, ναί, ἐθυσίασε, τὴν ζωὴν του στὰ ἰδανικὰ ποὺ τὸν ἐνέπνεον.

Στὸ σκληρὸ δρόμο του δὲν ἔλειψαν οἱ κακοτοπιές καὶ οἱ ἀνθρώπινες κακίες δὲν ἐστάθησαν ἱκανές νὰ σταματήσουν ἐμπρὸς στὸ μεγαλόρρημα τῆς θυσίας. Μὰ ὁ Σῶκος ἦταν ἀνώτερος ἄνθρωπος. Εἶχε τὴν ψυχὴν τοῦ σεμνοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ γνησίου ἀλτρούιστοῦ, τὴν εὐγενικὴν λεπτότητα τοῦ χαρακτηῆρος· τὴν ἐντιμὴ στάσιν, ποὺ ὑπερήφανα πάντα ἔπαιρνε στὶς κρίσιμες ὥρες τῆς ζωῆς· τὴν καλλιτεχνικὴ ἰδιοσυγκρασία καὶ τὴν ποιητικὴ εὐαισθησία, ποὺ τὸν ἀνέβαζε στὶς ὑψηλότερες κορυφές τοῦ ἰδανικοῦ. Καὶ τὸ γλυκὸ καὶ συγκαταβατικὸ χαμόγελό του ἀπαντοῦσε στὶς κακίες τῶν λιγοστῶν ἄλλωστε ἀνθρώπων ποὺ ἀπὸ φθόνον προσπαθοῦσαν νὰ σπείρουν ζιζάνια στὸ ἀλτρούιστικὸ ἔργο του.

Μὰ οἱ πολλοί, ὅλος ὁ κόσμος τῶν διανοουμένων καὶ τῶν συναδέλφων του, ποὺ τὸν ἐγνώρισαν διαλεχτὸ καὶ ἄμωμο, κλαῖνε τὸν ἄδικο καὶ πρόωρο θάνατό του. Ἐκείνοι ποὺ χάρις σ' Αὐτὸν ἐνωτίστησαν τὴν Γνώσιν καὶ Μάθησιν μὲ τὰ ἔργα, ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν θερμουργὸ πνοή του εἶδαν τὸ φῶς ἡμέρας, ἄς ξεύρουν πὼς κάθε σελίδα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ἔχει μέσα της καὶ ἀπὸ ἓνα κομμάτι τῆς ζωῆς Του...

Ἀνῆλθε ραγδαία τὶς ἀνώτερες βαθμίδες στὸ στρατὸ καί, ὅπου ὑπηρετήσε, ἄφησε βαθεῖα σημάδια τῆς διανοητικῆς του ἰκανότητος καὶ τῆς ὀργανωτικῆς του ἀξίας. Ὡς Διευθυντῆς τοῦ Ἐλέγχου τῆς Στρατιᾶς Μικρᾶς Ἀσίας στάθηκε στὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς του κι ἔπειτα, στὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, διέλαμψεν ἡ ἀνώτερη μὀρφωσις καὶ διανόησις Του.

Δὲν ἦταν ὅμως ἀρκετὴ γι' Αὐτὸν ἡ ἀπασχόλησις του μονάχα στὰ καθαρῶς στρατιωτικὰ καθήκοντά του. Πετοῦσε ἡ ψυχὴ του σὲ εὐρύτερες σφαιρες καὶ τὸ λογοτεχνικὸ τάλαντό του μὲ τὴν μεγάλη σφραγιδα τοῦ ἀνθρωπιστοῦ ἐξεδηλώθη ὡραῖο καὶ ὑποδειγματικὸ στὰ θεατρικὰ ἔργα του, τὰ ἀριστουργήματα ἐκείνα ποὺ ἐπαίχθησαν ἀπὸ τοὺς μεγάλους μας θιάσους, τὴν «Διεφθαρμένη» καὶ τὴν «Ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις», καθὼς καὶ σὲ πλῆθος ἐκλεκτῶν διηγημάτων ποὺ ἐδημοσιεύθησαν κατὰ καιροῦς.

Ὅμως ἡ μεγάλη του ἐπιθυμία ἦτο νὰ διδάξῃ, νὰ βοηθήσῃ τὸν πλησίον στὴν ἀνάπτυξι τῶν γνώσεών του, νὰ ἰδῇ τὸν Ἑλληνα ἀξιωματικὸν νὰ στέκῃ ψηλὰ στὴν ἐπαγγελματικὴ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὴ μὀρφωσι. Καὶ τοῦ ἔδωκε τὴν Μεγάλην Στρατιωτικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, ἡ ὁποία τώρα συνεχίζει τὴν ἐκδοσὴν της, ἀφοῦ ἐγαλουχήθη μέσα στὰ νάματα τῶν ἐμπνεύσεών Του καὶ ἀντλήσε τὸ σφρίγγος ἀπὸ τὸ δικό Του...

Γύρω ἀπὸ τὸ φέρετρό Του ἐθρήνησαν οἱ δικοί του, οἱ φίλοι του, οἱ συνεργάται του, ὁ διανοούμενος κόσμος, ὅλοι ὅσοι ἐγνώρισαν τὸν μελίχιον, τὸν ἀγαθόν, τὸν ὑπέροχον οἰκογενειάρχην, τὸν ἀνώτερον ἄνθρωπον.

Τὸν ἤξευραν λίγο πρὶν σφύζοντα ἀπὸ ζωὴν καὶ τὸν ἔβλεπαν τώρα μέσα στὸ σάβανο ἄψυχον καὶ ἐξαῦλωμένον.

Μὰ ἡ ἀγία ψυχὴ του, ποὺ ἐφτερούγιζε γύρω κι ἐσκορπούσε ἀέρινα φιλήματα στὴν πονεμένη συνοδεία του, θὰ ἦταν χαρούμενη μέσα στὴν πνευματικὴν τῆς ἀποτελείωσιν καὶ ἡ φιλοσοφικὴ τῆς διάθεσις θὰ διέχυνε τὸ βάλσαμο τῆς παρηγοριᾶς στὴ θλιμμένη γυναῖκα του, στὸ παιδί του, στὴ μάνα του. Ὡ! ἂν μπορούσε ἐκείνη τὴν ὥρα νὰ μιλήσῃ ὁ Γιώργος! Θάβγαινε «ἐκ βαθέων» ἡ φωνὴ του ἤρεμη, γλυκειά, παραινετικὴ, γιὰ νὰ παραμυθήσῃ, νὰ διδάξῃ τὴν Θουσίαν, νὰ ἀναμέλψῃ ὕμνον στὸ Καθῆκον...

Πίσω του ἀφήνει ἓνα αἰώνιον Ἔργον, ποὺ στὴ μετόπη του εἶναι γραμμένα μὲ χρυσᾶ γράμματα: «Ἐπεσα σὺς ὑψηλὲς ἐπάλλξεις τοῦ Ἰδανικοῦ ἔκαμα τὸ καθῆκον μου!» Μὰ ἡ ψυχὴ του βρῖσκεται τώρα ἐκεῖ ποὺ ἐπόθει, ἐκεῖ ποὺ τὴν καλοῦσε μυστικὰ καὶ ὑποσυνείδητα ἡ ἀνώτερη διανόησις καὶ ἡ τέχνη, κι ἐμεῖς μόνον ρουφοῦμε ἐδῶ κάτω σταγόνα πρὸς σταγόνα ἀπὸ τὸ κύπελλο τοῦ πόνου τὴν ἀνείπωτη πίκρα τοῦ χαμοῦ Του.

(Ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Στρατιωτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», 1 Φεβρουαρίου 1938)

Ἐπιμνημόσυνος προσλαλιὰ

(Τοῦ κ. ΒΛΙΑΜΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, τέως Προέδρου τοῦ ἐν Ἀθήναις Φιλοσοφικοῦ καὶ Φιλανθρωπικοῦ Συλλόγου «Ἀδελφοποιήσις».

Ὁ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΚΟΣ

Ἐγεννήθη ἐν Αἰτωλικῷ τὴν 5ην Νοεμβρίου τοῦ 1892. Μετὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἐγκυκλοπαιδικὰς σπουδὰς, ἐφοίτησεν εἰς τὴν ἐν Πάτραις Ἐμπορικὴν Σχολήν. Κατὰ τὸ ἔτος 1913 κατετάγη εἰς τὸν Στρατόν, γενόμενος τὸ πρῶτον ἑφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, κατόπιν δὲ μόνιμος ἀξιωματικὸς τῆς Διαχειρίσεως καὶ κατὰ τὸ 1918 Λοχαγὸς τοῦ Ἐλέγχου.

Ἐπηρετήσε διαδοχικῶς ὡς τμηματάρχης ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἐλέγχου Φρουρᾶς Βάσεως Σμύρνης.

Κατόπιν ἐχρημάτισε Διευθυντὴς τοῦ Ἐλέγχου τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν, Διευθυντὴς ἐν τῷ Μετοχικῷ Ταμείῳ τοῦ κατὰ γῆν Στρατοῦ, κατὰ τὸ ἔτος δὲ 1924 μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλην. Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως.

Αὕτη, ἐν ἄκρῳ συντομίᾳ, ὑπῆρξεν ἡ ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία τοῦ Γεωργίου Σώκου, διαλαμβανομένη νῦν εἰς στενώτατα ὄρια, ἀλλ' ὅμως πόσας ἐγκλείουσα προσπαθείας καὶ μόχθους, δρᾶσιν ἐν γένει ἐνὸς ἀνθρώπου πολυτρόπου, δραστηρίου, τιμίου, εὐφροεστάτου, ἐμπνευσμένου καὶ εὐφραδοῦς, τοῦ ἀειμνήστου ἡμῶν ἀδελφοῦ Γεωργίου Σώκου, τὴν ποιοτικὴν καὶ ποσοτικὴν ἀνωτερότητα τῆς ὁποίας ἐξετίμησαν ὡς ἔδει οἱ κατὰ καιροὺς συνεργάται αὐτοῦ. Τὰ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς του γέμουσι περιγραφῶν διὰ τὰ ἔργα του καὶ αἱ ἐπὶ τῷ θανάτῳ του νεκρολογίαι ἔφερον εἰς φῶς ἀγνώστους λεπτομερείας τοῦ ὅλου ἔργου του τετελειωμένου, πλήρους, πραγματικὰ θαυμαστοῦ.

Ὁ Γεώργιος Σώκος, διὰ τῆς ἀναμφισβητήτου ἀξίας του, ἀνῆλθε γοργῶ τῷ βήματι τὰς βαθμίδας τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας καὶ ἡ διάβασίς του ἀφῆκε παντοῦ σημάδια φωτεινά. Ὡς Διευθυντῆς τοῦ Ἐλέγχου Στρατιάς Μικρᾶς Ἀσίας, μιᾶς μεγάλης καὶ πολυπλόκου, κατὰ τοὺς τότε μάλιστα καιροῦς, ὑπηρεσίας, ἔδειξεν ὅλον τὸ μέγεθος τῆς πρωτοβουλίας του καὶ τὴν ἐπάρκειάν του, βραδύτερον δὲ καὶ ἐν τῇ Κεντρικῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀφῆκε νὰ διαλάμψη ἡ ἀνωτέρα μόρφωσις καὶ διανόησίς του.

Ἀλλὰ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ὅλης ἐπαγγελματικῆς δράσεώς του ὑπῆρξεν ἦν ὑπὸ τὴν θερμουργὸν πνοὴν του ἔναρξις καὶ ἀποπεράτωσις τῆς Μεγάλης Στρατιωτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἔργου ἀνεκτιμήτου, ἡ ἔκδοσις τοῦ ὁποίου ἐπλήρωσε μέγα κενόν, ἐπέσυρε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὰς εὐφήμους κρίσεις τῶν εἰδικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν προσωπικοτήτων, χαρακτηρισθὲν ὡς γεγονός ἀρρήκτως συνδεδεμένον μὲ τὴν ἀδρὰν εἰς διανοητικὰ χαρίσματα μορφῆν τοῦ Γ. Σώκου.

Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν ἀδελφὸς στρατιώτης μόνον καὶ συγγραφεύς. Ὑπῆρξε πρὸ παντὸς ἄνθρωπος κοινωνικός, ἐλαυνόμενος ἀείποτε ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καὶ τῆς ὠφελείας τοῦ συνόλου, ποῦ ὀνομάζεται κοινωνία, κόσμος. Ὑπῆρξε κοσμοπολίτης, στρατιώτης μαζὶ καὶ εἰρημιστής, συμβιβάζων τὰ πάντα μὲ ἄφθαστον ἀρμονίαν εἰς τὴν ψυχὴν του. Ὑπῆρξεν ἰδεολόγος, ἀληθὴς ἀπόστολος τῶν ὑψηλῶν ἰδεωδῶν, εἰς ἔμπρακτον ἐφαρμογὴν τῶν ὁποίων ἀνεζήτει, ἀνεύρισκε καὶ συνεχέντρον ὀλόγουρά του συνεργάτας -ὁμοιώματά του- ἐπιλέκτους καὶ ἐνθουσιώδεις ὡς αὐτός, μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν ὁποίων τοσαῦτα ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτοῦ πατρίδι, τῷ Αἰτωλικῷ, ἐν Σμύρνη καὶ Ἀθήναις ἐπετέλεσεν.

Ὑπῆρξε καὶ ἐκλεκτὸς λογοτέχνης, θεατρικὸς συγγραφεύς. Ἡ διάνοιά του μὲ δύναμιν ἐξεδηλώθη καὶ πρὸς τὴν ἐπικράτειαν τῆς τέχνης, τὰ δὲ δύο του θεατρικὰ ἔργα, «Ἡ διεφθαρμένη» καὶ «Ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις», ἐγνώρισαν τὸν θρίαμβον τῆς σκηνῆς, τὸν θρίαμβον τῆς ἀρετῆς ἀνακυπτούσης ὡς τὸ ἄνθος ἐκ τῆς σαπρίας, τῆς ἀρετῆς ποῦ ἐδικαίωσε τόσον ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τῆς μιᾶς ἀρετῆς, τὴν ὁποίαν ὑφ' ὅλας τῆς τὰς μορφὰς καὶ τὰς ἐκδηλώσεις ὑπερηγάπησεν ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν ἀδελφός.

Ἀλλὰ ὡς τοιοῦτος ἔφερεν ἐγκεχαραγμένην ἐπ' αὐτοῦ τὴν σφραγίδα καὶ τὰ πνευματικὰ διάσημα τοῦ χρηστοῦ καὶ δεδοκιμασμένου ἀδελφοῦ.

Καὶ ἀληθῶς, κατὰ πάντα παράλληλος καὶ ἀνταξία πρὸς τὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν τοῦ Γεωργίου Σώκου ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ «Ἀδελφοποιήσις» σταδιοδρομία του, εἰς ὃν ἐνεγράφη τὴν 13ην Μαρτίου 1924 καὶ ταχέως ἀνῆλθεν εἰς τὰ ἀξιώματα τοῦ Ρήτορος, τοῦ Ἀντιπροέδρου καὶ τῷ 1928 εἰς τῷ τοῦ Προέδρου, διατελέσας ὡς τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1935. Ἐν τέλει ἀνεκρηύχθη ἐπίτιμος Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου, ἔνεκα τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων πρὸς αὐτὸν ὑπηρεσιῶν του.

Οἱ θόλοι τῆς αἰθούσης ἀντηχοῦσιν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς καὶ βαθυστοχάστους λόγους τοῦ ἀειμνήστου Προέδρου μας. Καθήμενος ἐπὶ τῆς ἔδρας διδάσκει καὶ παραινεῖ. Ἐκπροσωπεῖ τὴν γνῶσιν, τὴν σύνεσιν καὶ ἀποπνέει τὴν πεποίθησιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ χριστιανικὰ ἰδεώδη, ἐνσαρκώνει τὴν πίστιν πρὸς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, γνωρίζει τὴν πρὸς αὐτὴν ἄγουσαν ἀτραπὸν, τὸν ἀγῶνα, τὴν θυσίαν καὶ τὸ ποτήριον τοῦ πόνου, γνωρίζει τὴν φύσιν τοῦ ἱπποτικοῦ θανάτου, μὲ τὸν ὁποῖον

διαξιφίζεται, παίζει και πειραματίζεται τὰ τέσσαρα τελευταῖα ἐπώδυνα ἔτη τοῦ βίου του, πιστεύει ἐναλλάξ πὼς τὸν ζῆ, πιστεύει πὼς εἶναι ἀθάνατος, τοῦ ἀποδίδει μηδαμινότητά, τὸν ἐξυμνεῖ, τὸν ἐπικαλεῖται και τέλος τὸν περιπτύσσεται εἰς αἰώνιον φίλημα συνδιαλλαγῆς και ἀπέρχεται ἐν εἰρήνῃ, πιστὸς εἰς τὰ καθήκοντά του.

Τὸ μοιραῖον τέλος ἐπῆλθε τὴν 1ην μεταμεσονύκτιον ὥραν τῆς 28ης Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1937. Ἦκούσθη τριγμὸς ἀπαίσιος δρυὸς πιπτούσης και ὁ δοῦπος ἀνήγγειλεν εἰς τὰ πέρατα, ὅτι παλαιὸς και δεδοκιμασμένος ἀδελφός, ὁ ἐπίτιμος Πρόεδρος ἡμῶν, ὁ ἐπὶ ἑπταετίαν ὄλην ὀδηγήσας τὴν «Ἀδελφοποίησιν» εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ καλοῦ, ἔπαυσε πλέον νὰ ὑφίσταται μεταξύ μας ὡς ἐπίγειος μορφή και ὡς ἐκδήλωσίς της, ἀφοῦ πρῶτον ἐπὶ τετραετίαν ὀλόκληρον, κρατερῶς και μὲ πάσας τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις σφυγμομετρούσας ἀσφαλῶς και τὴν σωματικὴν ἀντοχὴν του, ἠγωνίσθη κατὰ τοῦ κατατρώχοντος αὐτὸν σωματικοῦ κακοῦ.

Ἡ ἡρεμία και ἡ ψυχικὴ πρὸ τοῦ ἀμειλίχτου πεπρωμένου γαλήνη, ποῦ προϋποθέτει διάνοιαν πεφωτισμένην, συνείδησιν καθαρὰν, ἐκτάκτους πεποιθήσεις και πτερωτὰς ἐλπίδας, εἶναι ἐκεῖνο ποῦ πρὸ παντὸς δοκιμάζει, ὡς ἡ λυδία λίθος, τὸν ἄνθρωπον και τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸ πλῆθος. Τοῦτο διέκρινε τοὺς διδασκάλους ἡμῶν και τοῦτο διέκρινε και τώρα τὸν Πρόεδρον τῆς «Ἀδελφοποιήσεως», τὸν ἀείμνηστον ἡμῶν ἀδελφὸν Γεώργιον, ὅστις συνησθάνετο και ἐσκέπτετο ὡς εἰς ἕξ αὐτῶν, και ὅταν, μέχρι και τῶν τελευταίων του στιγμῶν, μᾶς ἠρώτα διὰ τὴν «Ἀδελφοποίησιν», ἐπηκολούθει συναφῶς, ὡς ἐν τῇ σωκρατικῇ εἰρκτῇ, συζήτησις τῶν κεφαλαιωδῶν θεμάτων τῆς διδασκαλίας τοῦ Συλλόγου ἡμῶν, τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας και τοῦ πόνου, τῆς εἰμαρμένης, τῆς ζωῆς και τοῦ θανάτου, διὰ τῶν ὁποίων παρηγορεῖτο, ἀνελάμβανε δυνάμεις, θάρρος και ἡτοιμάζετο. Ἦτο συζήτησις, ἣτις προσελάμβανε τὸ κῦρος τῶν πλησιαζόντων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ μεταίχιμον τῶν δύο ἀβύσσων ὀραματίζονται τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, ὅπως τὸν ὀραματίζεται και ὁ μυστικὸς Μαίτερλιγκ εἰς τὰ τόσα ἔργα του και τὸ τελευταῖον μὲ τὸν τίτλον: «Πρὸ τοῦ Θεοῦ», μέσα εἰς τὸ ὁποῖον λέγει; «Εἶναι ἀδικαιολόγητος ὁ φόβος μας διὰ τὸν θάνατον, ὡς εἶναι και ὁ φόβος μας ἐνώπιον ἐνὸς Θεοῦ ἀδυσωπήτου. Μία γλυκύτης διέπει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ζωῆς εἰς τὸν θάνατον, ἀπὸ τῆς ἐγέρσεως εἰς τὸν ὕπνον. Τὸ σφάλμα, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου παραπαίομεν, εἶναι ἡ λήθη. Ἄλλ' ἀφοῦ ἐπιμένομεν νὰ συζητῶμεν, τί εἶναι τέλος αὐτὸς ὁ θάνατος, τοῦ ὁποίου ἡ φορικτὴ εἰκὼν τρομοκρατεῖ τὰ ἀνθρώπινα πλήθη και δηλητηριάζει τὴν ζωὴν των; Ὁ θάνατος δὲν ὑφίσταται, διότι εἶναι και αὐτὸς ἀθάνατος. Ὁ ἄνθρωπος θνήσκων νομίζει ὅτι εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν, διότι ἀγνοεῖ ὅτι τὸ μηδὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔζησεν, και ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ἀποκαλοῦμεν θάνατον εἶναι ἡ ζωὴ, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐννοοῦμεν ἀκόμη».

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι στοχασμοὶ τοῦ ἐν εἰρήνῃ μεταστάντος εἰς τὴν αἰώνιαν ζωὴν ἀδελφοῦ ἡμῶν Γεωργίου και ἡ μοιραία ἀλλαγὴ ἐπῆλθεν ἄνευ σωματικοῦ πόνου και χωρὶς πικρίαν. Μὲ εἰρήνην ἐν τῇ ψυχῇ και σταθερότητα καλεῖ τὸν λειτουργὸν τοῦ ὑψίστου νὰ τὸν ἐνώσῃ διὰ τοῦ Μυστηρίου τῆς θείας Μεταλήψεως μετὰ τοῦ θείου Κόσμου. Οὐδεμία βιαιότης, οὐδεὶς ἀγὼν ἢ θύελλα τῆς ἐπαράτου νόσου κατανικᾶται, οἱ πόνοι σιγοῦν πρὸ τῆς γενναίας ψυχῆς. Οὕτω δικαιοῦται εἰς τὰ ὄμματα πάντων τῶν ἀδελφῶν ὁ ἐνάρετος Πρόεδρος τῆς «Ἀδελφοποιήσεως».

Ἡ ἀπέλευσίς του ἤνοιξεν εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὰς ἐργασίας του, τὸν κύκλον τῶν συνεργατῶν, τῶν γνωρίμων καὶ φίλων του μέγιστον κενόν. Καὶ ἡ «Ἀδελφοποίησις» ἀπώλεσεν ἄξιον ἀδελφόν, ἀλλ' ἡ ὀδύνη της καταπραΰνεται εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι τὸν ἐκέρδησεν ὁ Οὐρανός.

Ἄδελφοί μου, ὁ πόνος μας διὰ τὴν ἀπώλειαν τοιούτου ἀδελφοῦ ἅς γίνῃ δημιουργικός, ἅς γίνῃ κόγχη. ὅπου θὰ γεννηθῇ ἡ ἐλπίς, καὶ ὀρίζων, ὅπου θὰ λάμψῃ τὸ φῶς. Τὸ δάκρυ μας ἅς γίνῃ μαργαριτάρι, προσφορὰ στὴ γλυκειὰ καὶ σιωπηλὴ ὕπαρξι τοῦ ἀγαπημένου μας Γιώργου. Ἄς γίνῃ δάκρυ ὠραίας προσδοκίας διὰ τὴ συνάντησι, δάκρυ κοινωνίας μαζί του.

Ἄδελφὲ Γεώργιε, τώρα ποὺ ἀνεβήκαμε ψηλότερα, οἱ ψυχές μας ἀνταπεκρίθησαν στὴ σιωπὴ σου, ποὺ τραγουδεῖ τὸ ἄσμα τῆς θείας αἰωνιότητος, καὶ τὸ πνεῦμα σου ὀρθρίζει ἐν οὐρανοῖς.

Τέλος

Τὸ βιβλίο διαμορφώθηκε σὲ ψηφιακὴ μορφή ἀπὸ ἀντίτυπο
γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἱστοσελίδας www.pentalofo.gr

www.pentalofo.gr